

Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği

Sevilay Kaygalak

Giriş

Yoksulluk hem yöntemsel hem de kuramsal açıdan zor bir inceleme konusudur. Bilimsel etkinlik açısından hep bir zorluğa neden olan “soyut kavram ile ampirik bulgular arasındaki uzaklık”, yoksulluk çalışmalarını söz konusu olduğunda daha kesin olarak kendini göstermektedir. ‘Araştıran’ ile ‘araştırılan’ arasındaki sınıfsal farklılaşma olgusu ise bu uzaklığı daha da arttıran bir etkiyle karşımıza çıkmaktadır. Nitekim ampirik bulguların teorik düzeye tercümesi, bu ‘dışardan bakış’ın etkisiyle, çoğu zaman ideolojik tonlara sahip olma tehlikesini içinde taşımaktadır. Özellikle yoksulların, toplumun yoksul olmayan kesimlerine ait tipik davranış biçimlerinden sapmalar olarak nitelendirilebilecek yeni davranış biçimlerini ortaya çıkardıkları ve bu anlamda yoksul olmayanların sakin, rahat ve ‘nezih’ yaşamları açısından bir tehdit

oluşturduklarının öne sürüldüğü ve her zaman toplumun süre giden huzurlu yaşamını alt üst edecek bir ‘sosyal patlama’ unsuru olarak değerlendirildiği yaklaşımlarda bu tehlike açıkça gözlenmektedir. Yoksulluğu, sınıf-dışı unsurlarla genellikle, salt kültürel, mekansal ve sosyo-psikolojik düzlemde ele alan bu tür yaklaşımlar, yoksulluk olgusunu açıklamakta yetersiz kaldığı gibi, yoksulların marjinalleştirilmesine ve toplumdan dışlanmasına da meşru bir temel yaratmaktadır. Kültürel, mekansal ve sosyo-psikolojik faktörlerin yoksulluk üzerinde onu yeniden üreten, hızlandıran ve derinleştiren etkileri olmakla beraber, olgunun temelinde başta sınıfsal konum olmak üzere onunla bağlantılı biçimde ortaya çıkan ırksal, etnik, dinsel ve cinsel ayrımcılığın yer aldığını belirtmek gerekir.

Yoksulluk kavramı şu düşünceye dayanmaktadır: Nüfusun bir kes-

mi, çeşitli nedenlerle, değişik dönemlerde tarihsel ve coğrafi olarak belirlenmiş asgari bir yaşam standardı sağlamaya yeterli kaynaklara ulaşamamaktadır (Mingione, 1993: 324). Bu, daha çok, görelî bir yoksulluk durumunu anlatmaktadır. Tanımlamak gerekirse *görelî yoksulluk*, toplumdaki gelir dağılımını esas alan, başka bir deyişle, aynı toplumun diğer üyelerinin yaşam standartları ile karşılaştırmalar sonucunda ortaya çıkan bir yoksulluk durumudur. Bunun yanında bir de *mutlak yoksulluk* tanımı yapılmaktadır: "İnsanın biyolojik olarak kendisini yenisinden üretebilmesi için gerekli kaloriyi ve gerekli diğer besin bileşenlerini sağlayacak beslenmeyi gerçekleştirememesi". Bu yoksulluk biçimi, bireyin fiziksel yaşamını sürdürebilmesi için yeterli asgari gelire sahip olmaması durumunu anlatmaktadır. Bu iki tanım arasında yaygın olarak kullanılan, yoksulluğun 'biyolojik/fiziksel' değil, 'toplumsal' olarak kabul edilebilir asgari tüketim düzeyine göre tanımlandığı görelî yoksulluktur (Şengül ve Ersoy, 2000:7; Tekeli, 2000) ve yazımızda da yoksulluk sözcüğü bu anlamıyla kullanılacaktır. Ancak belirtilmelidir ki, buradaki kullanımıyla, 'yoksulluk' ya da 'yoksullar' dan, sınıf çözümlemelerinin önünde, ondan ayrı ve yapısal bir kategori olarak söz edilmemektedir. Çulhaoğlu'nun da (1996:99) önemie üzerinde durduğu gibi, yoksulluk, genel proleterleşme ve sınıf oluşumu süreçleriyle birlikte ve bu süreçlerin içinde tanımlanmalıdır.

Temel olarak günümüz kentlerinde yoksulluğun, mekansal olarak yoğunlaşmasında göçün rolünü irdelemeye çalışacak olan bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde son yıllarda akademinin gündemine girmiş olan "yeni kentsel yoksulluk" olgusuna ilişkin giriş niteliğinde açıklamalara yer verilecek ve yeni kentsel yoksulluk ile göç arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılacaktır. İzleyen bölümde, Türkiye'de son yirmi yıldır uygulanan ekonomi politikalarının kentte yaşayanların büyük bir bölümü üzerindeki yoksullaştırıcı etkileri ve bunun mekansal yansımaları üzerinde durulacaktır. Son bölümde ise, çalışmanın temel izleği çerçevesinde Mersin kentinin bir mahallesinde yapılmış olan bir alan araştırmasının bulguları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Yeni Kentsel Yoksulluk

Bütün sınıflı toplumlarda olduğu gibi kapitalizmde de yoksulluk toplumsal yaşamın bir parçası olmuştur. Ancak 20. yüzyılın sonlarında yaşam standartlarında ciddi bir gerileme yaratan yoksulluk, dünya tarihinde benzerine rastlanmayacak biçimde küreselleşmiştir (Chossudovsky, 1998: 29). İkinci Dünya Savaşı sonrasında egemen paradigmasını oluştur-

ran Modernleşme Okulunun tez ve varsayımları doğrultusunda 'sanayi toplumuna geçiş' sürecine ait, geçici bir olgu olarak, daha çok az gelişmiş ülkeler bağlamında tartışılan yoksulluğun, 21. yüzyıla gelindiğinde, sanayileşmiş kapitalist ülkeleri de içine aldığı ve sisteminin meşruluk temellerini sarsacak boyutlara ulaşmış olduğu, Dünya Bankası gibi kurumların da bu sorunu gündemine almasıyla kendini göstermektedir.

Son 20 yıllık dönemde dünya ekonomisinde hızlanan uluslararasılaşma eğilimlerinin hem gelişmiş ülkelerle diğer ülkeler arasındaki hem de ülkelerin kendi içindeki gelir dağılımı eşitsizliklerini arttırdığı gözlenmektedir. UNCTAD verilerine göre, 1965 yılında G7 ülkelerinin kişi başına gelir seviyesi, en yoksul yedi ülkenin gelir seviyesinin 20 katı iken, 1995'te 39 katına çıkmıştır. Bunun yanında az gelişmiş ülkelerin yarısından fazlasında nüfusun en zengin yüzde 20'sinin gelir dağılımından aldığı pay yüzde 50'nin üzerindedir ve hemen hemen her ülkede bu kesimin aldığı pay artmıştır (aktaran, Tonak, 2000: 32). Bu süreçte zengin Batı ülkelerinden başlayarak, bağımlı az gelişmiş ülkelere yayılan neo-liberal politikalara bağlı olarak yoksulluk daha fazla insanı etkisi altına alan bir olgu haline gelmiştir. Günümüzde işçi sınıfı, alt orta sınıflar ve geçimlik üretim yapan köylülük kesimleri ücretlerin düşürülmesi ve sosyo-ekonomik hakların kısıtlanması gibi sonuçlar doğuran bu politikaların en başta gelen kurbanları olarak yoksulluk sınırında yaşamlarını sürdürmektedir.

Tüm bu gelişmeler yoksulluk üzerine yapılan bilimsel çalışmaların sayısında bir artışı da beraberinde getirmekte ve bu sorunun günümüze ilişkin özgüllükleri üzerindeki tartışmalar önemli bir akademik gündem maddesi haline gelmektedir. Çok sayıda araştırmacı bugün kentlerde yaşanan yoksulluk olgusunun geçmiştekinden farklılaştığı konusunda hemfikirdir ve toplumun büyük bir kesimini etkisi altına alan yoksulluğun bugünkü biçimini "yeni kentsel yoksulluk" olarak tanımlamaktadır (Mingione, 1993: 324; Mingione ve Morlicchio, 1993: 413; Silver, 1993: 341; Kennett, 1994: 1026; Bauman, 1999: 98).

Geçmişte kentsel yoksulluk, gelişmiş ülke deneyimleri dikkate alındığında, kapitalist kentlerin yapısal bir özelliği olarak görülmüştür. Lewis 'yoksulluk kültürü'nün kentlerde kendisini sürekli olarak yeniden ürettiğini vurgularken bu noktaya parmak basmaktadır (aktaran Roberts, 1978: 140). Çöküntü alanları (*slum*) ise bu olgunun yoğunlaştığı mekanlar olarak belirginlik kazanmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerdeki kentsel yoksulluk ise, düşük sanayileşme ve hızlı kentleşmenin bir sonucu olarak tartışılmaktaydı. Kırdan koparak kente gelen ve mülksüzlükten dolayı proleter bir niteliğe sahip olan ancak, kapitalist ekonomi ve özellikle de sanayi tarafından herhangi bir anlamda massedilemediği için düzensiz işlerde, düşük ücretlerle çalışmak durumunda kalan ve gecekondualarda yaşayan emekçi kesimlerini etkileyen bir olgu olarak kent yoksulluğundan söz edilmekteydi (Güler, 1999: 58-59). Çünkü, emek gücüyle yaşamını idame ettiren ve sanayinin 'yedek emek ordusu'nun bir parçası olan bu kesim, sigortalı, düzenli, sendikali çalışma anlamında formel istihdam olanağına sahip olamadığı ve eğitim, konut gibi kentsel olanaklardan tam anlamıyla yoksun olduğu için, işçi sınıfının çalışan kesimlerine göre daha ağır bir yoksulluk içinde yaşamaktaydı.

Yeni kentsel yoksulluk ise, eskiden nüfusun küçük bir kısmı açısından durağan bir olgu olarak tartışılan ya da düşük sanayileşme ve hızlı kentleşmeyle bağlantılı bir olgu olarak açıklanan kentsel yoksulluğun, neo-liberal politikalar sonucu enformel sektör, taşeronluk gibi istihdam biçimlerinin, esnek üretim adı altında ekonomideki ağırlığının artmasıyla daha da yaygınlaşması ve kronikleşmesini temel alarak daha geniş bir çerçevede kullanılmaktadır. Bu anlamda yeni kentsel yoksulluk, az gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmiş ülkeleri de kapsayacak bir biçimde, sadece toplumsal bir kategori olarak yedek emek ordusunun parçası olan kent yoksulları kategorisinin değil, son yıllarda göreceli olarak yoksullaşan daha geniş toplum kesimlerinin yaşam koşullarını anlatmak üzere kullanılmaktadır. Mingione (1993: 326), toplumun büyük bir kesimi açısından yeni kent içi marjinalleştirme ve dışlama süreçlerini gündeme getiren bu yoksulluk biçiminde neyin 'yeni' olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

Geçmişte evsizlik ve yoksulluk, toplumsal ve mesleki hareketlilik ve sosyal devlet programları yoluyla yatıştırılmaktaydı. Sürekli/güvence-
li işlerin azalması, parçalanmış (istikrarsız) işgücü pazarının giderek kalıcılaşması ile nitelenen post-Fordist ekonomi ve istihdam rejimi, yoksulluk tuzağından kaçan, eğitimsiz ve herhangi bir mesleki beceriye sahip olmayan büyük bir nüfus kesiminin yaşama şansını azaltmaktadır. Kent merkezinin finans yatırımcıları, şirketlerin merkez büroları ve yeni hizmet etkinliklerinin istilasına uğraması, düşük gelir-
lilerin yerleşme ve konut edinme olasılığını düşürmektedir (...) Özel-
leştirilmeler ve sosyal devlet anlayışının düşüşü tüm bu sorunlara ka-
musal refleksi azaltmaktadır.

Benzer şekilde Lee, kapitalizmin 1970'lerdeki yapısal krizinin ardından sermaye birikim tarzının değişmesiyle birlikte, ekonomik bir hedef olarak tam istihdam politikasından vazgeçilmesini ve bununla birlikte sosyal adaleti sağlamaya yönelik devlet politikalarının azaltılmasını bu yeni yoksulluk olgusunu ortaya çıkaran başlıca nedenler olarak saymaktadır (1994: 1192).

Bilindiği gibi, 1970'lerin, sermaye birikim ve düzenleme tarzının yeniden yapılanması ile mal ve para piyasalarının daha hızlı biçimde uluslararasılaşması yönünde değişimler yaratan ekonomik krizi, hem gelişmiş hem de azgelişmiş ülkelerde yeni bir takım politikaları gündeme getirmiştir. Krizin aşılması kapsamında gündeme gelen bu neo-liberal politikalar sonucunda, çalışma ilişkilerinin heterojenleştirilmesi ve esnekleştirilmesi, ekonomide devlet müdahaleciliğinin azaltılması ve sosyal devlet harcamalarının kısılması, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Fordist-Keynesçi ekonomik ve politik sistemin köklü bir biçimde dönüşümü anlamına gelmiştir. Temel unsurlarını, sanayileşme, hızlı sermaye birikimi, eksik istihdamın büyüme için harekete geçirilmesi, planlama ve ekonomik düzlemde etkin devletin oluşturduğu bu yapı (Şenses, 1998:29), toplumsal anlamda bütünleştirici uygulamaları öngörmektedir. Ne var ki bu yapının "tüm istikrar ve belirlilik öğelerini dağıtan 1970'lerin krizi" (Harvey, 1993: 57) geniş toplumsal kesimler açısından işsizlik, evsizlik ve diğer kentsel hizmetlerden dışlanmayı içeren bir yoksullaşma sürecinin de miladı olmuştur.

Neo-liberal politikalarla gerçekleştirilen ekonomik yeniden yapılanmanın toplumda yarattığı yoksullaşma süreci iki yönlüdür: Birincisi, işçi sınıfının örgütlülük gücünün zayıflatılmasına bağlı olarak doğrudan ücretlerin düşmesi yoluyla daha da yoksullaşması; ikincisi ise, kent yaşamı içinde, dolaylı ücret kategorisi içinde görülebilecek bir dizi kamu harcamasının sınırlandırılması nedeniyle yoksulluğun giderek yaygınlaşmasıdır.

Kitlesel işsizlik olgusu, küçük ölçekli üretim birimlerinin veya taşeron üretim biçimlerinin yaygınlaşması, istihdamın daraltılması, çekirdek işgücü dışında kalan emeğin niteliksizleşerek sermayeye daha bağımlı hale gelmesi ve işgücü piyasasının yüksek derecede farklılaşarak bölünmelere uğraması gibi sendikal yapının zayıflamasına yol açan gelişmeler (Öngen, 1995: 13-23), gelir dağılımının sermaye lehine yeniden düzenlenmesi ve işgücünün İkinci Dünya Savaşı sonrasında kazandığı hak ve kazanımları yitirmesine neden olmuş ve enformel sektörün genişlemesini beraberinde getirmiştir. Öyle ki enformel sektör 1980'lerle bir-

likte gelişmiş kapitalist ülkelerde bile hızla büyümüş ve formel sektörü tamamlayıcı bir nitelik kazanmıştır (Harvey, 1997: 176; Tabak, 1999: 11). Gelir dağılımı sadece işçi sınıfını değil ücretli çalışanların büyük bir kısmını da yoksullaştıracak biçimde sermaye lehine bozulmuş, yoksulluğun yaygınlaşmasında etken olmuştur. Ayrıca orta gelir grubunda yer alan ücretli çalışanların kendi içindeki gelir farklılaşmaları da yoksulluğun artmasında ve yaygınlaşmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Lüks tüketim etrafında tanımlanan bir yaşam tarzına sahip yeni bir orta sınıf katmanının oluşması gerileyen orta sınıf kesimlerine gelir dağılımı eşitsizliğini daha da derinden yaşatmıştır (Şengül ve Ersoy, 2000: 20). Yoksulluğun yaygınlaşmasında belirleyici olan diğer önemli bir etken ise devletin ekonomik ve toplumsal yaşamdaki düzenleyici rolünün sınırlandırılması olmuştur. Özelleştirme politikaları sonucunda eğitim, sağlık, ulaşım, konut gibi toplu tüketim alanlarındaki hizmetlerin üretim ve sunumunun özel sektöre devredilmeye başlanması, bu alanlardaki mal ve hizmetlerin tamamen piyasa ilişkileri içerisinde üretilir hale gelmesine ve miktarı ve hedef kitlesinde bir daralmaya yol açmıştır. Şengül, Keynesçi dönemde kentlerin tüketimin örgütlendiği mekanlar olarak talep yaratan mekansal birimler biçiminde konumlandığını ancak neo-liberal politikaların hayata geçirilmesinin ardından kentlerin sunum merkezli bir anlayışla üretimin mekanı olarak kurgulandığını ve devletin şimdiye kadar sağladığı bazı hizmet alanlarını terk etmeye başlamasının bu değişimin bir sonucu olarak gerçekleştiğini belirtmektedir (1999: 9).

Devlete ait ekonomik girişimlerin özelleştirilmesi, kamu hizmeti sayılan pek çok hizmet alanının sermayeye devredilmesinin yanı sıra sosyal güvenlik sisteminin kapsamının daraltılması, tarımı destekleme politikalarının azaltılması, 'toplumsal ilişkileri uzlaştırmaya çalışan bütünsel kent planlaması düşüncesinden, finans, tüketim ve eğlence merkezleri niteliğiyle, kentleri dünya pazarında yarıştırmaya amacına hizmet eden tasarım ve projeciliğe geçilmesi' (Harvey, 1997:116) gibi politikalar da devletin küçültülmesi söylemi ile yaşama geçirilmiştir. Kennett (1994: 1023), ekonomik yapıdaki bu dönüşümlerin toplumsal yansımalarının, yeni toplumsal ve ekonomik dışlanma biçimleri olduğunu belirtmektedir¹. Yüksek işsizlik oranları, düşük ücretli güvencesiz işlerdeki artış, konut sorunları, yerel çöküntü alanlarının büyümesi, sokak suçlarındaki artış ve giderek artan biçimde çocukları da içine alan şiddet yanlısı çetelerin belirmesi gibi sorunlar, bugün genel nitelikte olgular olarak özellikle metropollerde gözlenmektedir. Bu olgular, bolluk alanları ile kronik yoksulluğun yan yana olduğu ve çoğu zaman isyan ve şiddetin

kol gezdiği gettolara bölünen bir kentsel manzara yaratmaktadır (Min-gione, 1993: 324; Silver, 1993: 340).

Özellikle ulus-devletin denetim gücünü sınırlayarak, "siyasal bir güç kaynağı oluşturmayan kentler" düzeyinde bir atomize oluşu anlatan ve ulus devletin vesayet denetimini aratacak yeni bağımlılık ilişkilerini doğuran bir yerelleşme sürecini içeren küreselleşme projesi² de (Ersoy ve Keskinok, 1997:56) kent içi ve kentler arası eşitsizlikleri şiddetlendiren etkilerde bulunmaktadır. Kentin zengin kesimleri küresel ölçekte gerçekleşen mal, hizmet, bilgi (özellikle teknoloji kullanımı anlamında) ve kültür alışverişinin tüketicileri olarak bu sürece eklenirken ezilen sınıflar ise bu sürecin dışladığı kesimler olarak yoksulluğa mahkum edilmektedir. Bu süreç özellikle az gelişmiş ülke kentlerinde sınıflararası eşitsizlikleri arttırarak, şiddetli toplumsal ve mekansal kutuplaşmalara yol açmakta ve kentte yaşayanları ekonomik, toplumsal ve kültürel olarak giderek birbirinden koparmaktadır. Massey, kısa sürede küreselleşen ve dünyanın her yerine yayılan lambada dansını yaratanların, belki de Rio'nun kent merkezine erişemeyecek bir konumda olabildiğini söylerken yaşanan süreci oldukça iyi örneklemektedir (aktaran, Işık, 1994:101). Kent mekanlarının küresel sermayenin kontrolü altına girmesi ve devletin, eşitsiz mekansal gelişmelere müdahale olanaklarının sermaye lehine tırpanlanması, kent içinde toplumsal ve mekansal farklılaşmaların şiddetini arttırmaktadır. Kimi yazarlar, yeni yoksulluğu kent içi mekansal farklılaşmaların bir sonucu olarak değerlendirmektedir (Van Kempen, 1994). Bu görüşe göre, yeni yoksulluk, bireysel gelirle ilgili bir konu olmaktan çok, kentlerin mekansal ve fiziksel örgütlenmesinin bir parçasıdır.

Gerçekten de, kent içinde yoksulların yaşadıkları yerler; kamusal hizmetlerin yetersiz olduğu, yani konut açığının yaşandığı, yolların asfaltlanmadığı, içme suyu ve kanalizasyon hizmetinin sağlanmadığı, sağlık ve eğitim olanaklarının eksik karşılandığı mekanlardır ve günümüzde 'mekansal yoğunlaşma' yoksulluğun bir özelliği olarak eskisinden daha fazla göze çarpmaktadır. Bir yanda, en temel altyapı hizmetlerinden bile yoksun durumdaki kentin çeperlerine ya da iç kentin çöküntü alanlarına³ yerleşmiş işçiler, eksik istihdam edilen ya da işsiz olan yedek işgücü ordusu ve çalışamayacak durumda olanlar, diğer yanda ise yüzme havuzlu, kültür ve alışveriş merkezli kent dışı sitelere yerleşen üst gelir grupları ve yüksek alım gücüne sahip orta-sınıfların oluşturduğu kentsel manzara, toplumbilimciler arasında, mekanın, toplumsal olgular ve süreçler üzerindeki farklılaştırma etkisini tartışma eğilimini güçlendirmektedir.

Mingione, metropoliten alanların mekansal yapısının gittikçe artan biçimde toplumsal sınıflar arasındaki hiyerarşik farklılıkları yansıttığını ve kentsel yaşam koşullarında ortaya çıkan bu yeni durumun özellikle, orta ve üst sınıflar arasındaki uzlaşmayı tehlikeye düşürdüğünü belirtmektedir⁴. Mingione'ye göre, kentteki farklı toplumsal grupların yaşamlarını sürdürdükleri oturma alanlarının değişen niteliği, aynı zamanda kentsel toplumsal hareketleri doğuran kentsel eşitsizliklerin de kaynağıdır (Mingione, 1981: 57-59). Benzer biçimde Erder de, kentlerde yaşayanların gerek iş alanları ve gerekse konut alanlarının niteliğinin birçok çatışma ve çelişkinin yaşanmasına neden olduğunu belirtmektedir. Farklı kesimlerin yaşama alanlarındaki eşitsizlikler, bu kişilerin hem günlük yaşam kalitesine hem de yaşam şanslarına⁵ etkide bulunmaktadır. Konut alanlarının niteliği, o alanda yaşayanların iş olanaklarını, çevresel koşullarını, eğitim olanaklarını, çocuklarının geleceğini doğrudan etkilemektedir (Erder, 1997: 36).

Kentlerde zengin ve yoksul mahalleleri biçiminde ortaya çıkan mekansal farklılaşmalar, kentsel eşitsizlikleri arttırmakta ve yoksulluğu mekansal olarak yoğunlaştırmaktadır. Ancak bu mekansal farklılaşmaları ortaya çıkaran da toplumsal sınıf yapısının kendisidir. Sınıfsal ayrılmaların kentlerde mekansal olarak karşılığını bulması, konut ile gelir arasındaki doğrudan ilişkiden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla yeni kentsel yoksulluğun yaşama ve konut alanlarının niteliğinden kaynaklanan bir olgu olduğu söylenemez. Günlük yaşamın sürdürüldüğü mekanların niteliği, yeni kent-sel yoksulluğu ortaya çıkaran değil, onu ağırlaştıran ve sürekli kılan bir etkiye sahiptir. Başka bir deyişle 'mekansal yoğunlaşma' her ne kadar yeni kentsel yoksulluğun önemli bir özelliği olsa da bu olguyu açıklamada tek başına yeterli değildir. Aralarındaki ilişki bir nedensellik ilişkisinden çok, karşılıklı etkileşimler yaratan bir ilişkidir. Nitekim belli bir mekana ait sosyo-kültürel yapı da, sınıfsal yapılanmayı yeniden üretmede önemli bir rol oynamaktadır. Bu anlamda kent mekanı üzerinde sınıfsal kutuplaşmanın bir yansıması olarak ortaya çıkan mekansal yoğunlaşma olgusu, sınıf mücadelesi açısından bir 'yalıtma stratejisi'dir. Yoksullarla zenginlerin yüz yüze gelmesini engelleyen bu yalıtma stratejisi, ezilen sınıfların zihinsel üretimleri üzerinde de sınırlayıcı bir etkide bulunmaktadır.

Neo-liberal politikaların istihdam ve ücret yapısını değiştirmesi, yine aynı politikalar kapsamında devlet müdahalesi anlayışının 'sosyal devlet' temelinden uzaklaşarak 'piyasa' üzerinde odaklanması ve küreselleşme projesi sonucunda ortaya çıkan yeni kentsel yoksulluğa ilişkin bu

kuramsal girişin ardından bundan sonraki bölümde, kapitalist ekonomik gelişmede genellikle temel bir rol oynayan insan kaynağını sağlayan göç ve yeni kentsel yoksulluk olguları arasındaki ilişki incelenmeye çalışılacaktır. Göç geçmişte olduğu gibi bugün için de kentlerdeki yoksulluk olgusunu büyüten faktörlerden birisi durumundadır. Kapitalizmin kır ve kent, kent ve kent arasındaki dengesizlikleri arttıran eşitsiz mekansal gelişme dinamiklerinin neo-liberal politikalar ve küreselleşme projesi ile birlikte hızlandığı günümüzde, ekonomik açıdan geri kır ve kentlerden gelişmiş kent merkezlerine göçün yoğun biçimde sürmesi, göç olgusunun yeni kentsel yoksulluk üzerindeki etkisini araştırmayı gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada söz konusu etki özellikle yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaşması bağlamında tartışılmaya çalışılmıştır.

2. Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması

Günümüz kentlerinin önemli bir sorunu olan yeni kentsel yoksulluk, göçmenlik ile sıkı etkileşim içinde bulunan bir olgudur. Bunun nedeni, kentsel yoksulluk ile göçmenlik arasındaki iki yönlü ilişkidir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde, kent yoksulluğunun ortaya çıkmasında göçün önemli bir rol oynaması bu ilişkinin bir yönünü oluşturmaktadır. Diğer yönü ise, kentteki yoksulluk olgusundan en fazla etkilenen kesimin göçmenler olmasıdır.

Daha önce de vurgulandığı gibi, kentleşmenin sanayileşmeden hızlı yaşandığı, sermaye birikimi düşük az gelişmiş ülkelerde, kentte sürekli ve örgütsüz işgücü arzı yaratan göçün, sanayi tarafından massedilemeyişi, kentsel yoksulluk olgusunu ortaya çıkaran en önemli nedenlerden birisidir (Güler, 1999: 58). Kentsel yoksullukla ve onun göstergeleri olan 'yağ lekesi büyüme'⁶, gecekondulaşma, enformelleşme gibi olgularla arasında nedensellik ilişkisi olan göçün, günümüzde de yoksulluğun derinleşmesinde, mekansal olarak yoğunlaşmasında ve süreklileşerek bugünkü halini almasında büyük payı vardır.

Göçün sanayileşme ve hızlı kentleşme süreçleriyle bağlantılı olarak ortaya çıktığı (1950'lerin ikinci yarısından 1970'lerin sonlarına kadar olan) dönemde kente gelerek bir iş ve konut edinme mücadelesine genellikle enformel sektörde bir iş bulmakla başlayan ve bunu düzenli ve güvenceli işlere girmek için bir sıçrama tahtası olarak kullanmaya çalışan göçmenler, kentteki bu zayıf konumlarının (yoksulluk) geçici oldu-

ğuna inanmaktaydılar. Nitekim bu dönemde geçerli olan ithal ikameci gelişme stratejileri tüm sınırlılıklarına rağmen, göçmen nüfusun dikkate değer bir bölümüne istihdam olanağı sağlamıştı⁷. Bu koşulların etkisiyle, çoğunluğu geçim sıkıntısı nedeniyle yaşadıkları yerleri terk etmiş olan ve kentte bir iş bulacağı umudunu taşıyan göçmenler kente varışlarında hemen bir iş bulamasalar bile iyimser bir ruh haline sahipti. Ne var ki, ekonomik bir krizin yaşandığı 1970'li yıllardan sonra bu tablo büyük ölçüde değişmiştir. Kentin kenar mahallelerinde (varoşlar) daha yüksek bir yaşam standardına ulaşmak için fırsat kollayan göçmenler, işsizliğin hızla arttığı, çalışanların ücretlerinin düşürüldüğü, örgütlülüklerinin zayıflatıldığı, sosyal adalet kavramının yerini bireyciliğin, rekabetin aldığı ve orta sınıfların büyük bir bölümünün yoksullaştığı neo-liberal yeniden yapılanma koşullarında bu umut ve beklentilerine veda etmek zorunda bırakılmıştır. Çünkü bu koşullardaki kentsel ortama gelen göçmenlerin, kent ekonomisinin herhangi bir sektöründeki istihdamı artık yalnızca gecikmeye uğramamakta, işsizlik ve kentin olanaklarından dışlanma durumu süreklilik kazanmaya başlamaktadır. Özellikle ekonominin kilit sektörlerinde (otomotiv, biyo-kimya, silah gibi), üretimin kapasitesinin yeni işçilerin işe alınmasıyla değil de işgücü verimliliğini artırılması yoluyla yükseltilmesi (Mingione, 1981: 56) ve bu sektörlerin üretim birimlerinde yüksek nitelikli, toplam kalite çemberleri etrafında çalışan az sayıda işçinin istihdam edilmeye başlanması kapitalizmin tarihi boyunca gelişen sanayinin yedek işgücü ordusunu oluşturan göçmenleri sürekli olarak enformel sektörde çalışmaya itmektedir. Seyyar satıcılıktan inşaat işçiliğine, düzensiz, sigortasız, yarı zamanlı biçimde çalışan bu işçiler, toplumsal ve mekansal ayrımlaşmalarla kendini ortaya koyan yeni kentsel yoksulluğun önemli bir parçasını oluşturmaktadırlar.

Toplumsal yaşamdan dışlanmış kitlelerle dolup taşan ve yoksullara yaşayabilecekleri yerler olarak varoşları sunan bugünün kentlerinde, yeni kentsel yoksulluk ile göçmenliğin ilişkisi üç noktadan kurulabilir: Birinci nokta; yeni kentsel yoksulluğun önemli boyutlarını oluşturan toplumsal ayrımcılık, dışlanma ve kronikleşmiş yoksulluğun, kent içinde coğrafi olarak yoğunlaştığı yoksul mahallelere yerleşen göçmenlerin, konut, iş ve gelir bakımından eski göçmenlerin ilk geldiklerinde yakaladıkları olanaklardan bile yoksun olmalarıdır. İş bulma olanaklarının azaldığı yeni kentsel yoksulluk koşullarında göçmenlerin kentte tutunmaları da zorlaşmaktadır. İşsizlik oranının zaten yüksek olduğu günümüzde, göçmenlerin yarattığı işgücü arzı, işgücü piyasasında ücretleri daha da düşmesine yol açan bir faktör olarak, kent yoksullarının yaşam koşullarını daha da bozmaktadır. Göçmenlerin kimliğine bağlı olarak kimi

lkelerde ortaya çıkan etnik ayrımcılık ve dışlamalar ise, g edenlerle yerli işçi ve işsizleri birbirinden ayırıp, göçmenleri daha düşük ücretle çalışmaya zorlayan bir faktör olarak, hem yeni bir eşitsizliğe kaynaklık etmekte hem de bir bütün olarak yeni kentsel yoksulluğun tanımladığı koşulları daha da ağırlaştırmaktadır.

İkinci nokta, sermayenin dünya çapındaki hareketliliğini arttırmasıyla da birleşen bir olgu olarak üretim sürecinin esnekleştirilmesi ve taşeron üretim biçimlerinin yaygınlaşmasına bağlı olarak enformel sektörün hem gelişmiş hem de azgelişmiş ülkelerde 1970'lerin sonlarından beridir büyümesiyle ilgilidir. Enformel sektörün büyümesi büyük şirketlerle alt-sözleşme ilişkileri içindeki küçük ve orta boy işletmelerin sayısını arttırmıştır. Göçmen işçiler bu sektörde istihdam edilen ya da enformel işgücü piyasasında istihdam olanağı arayan kesimlerin başında gelmektedir. Özellikle 'küresel' düzeyde üretim, finans ve ticaret ağlarına sahip büyük kentlerde yabancı göçmen işçilerin birikmesi bu gelişmeyle bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. "Birleşik şirket kompleksleri" ve enformel ekonomi birbirine zıt özelliklerine karşın ABD'deki ve diğer birçok gelişmiş ülkedeki metropollerin genel görünümünü oluştırmaktadır (Sassen, 1996: 24). ABD'de Latin Amerikan kökenli, Batı Avrupa'da Doğu Avrupalı, İstanbul'da Romen işçilerin varlığı bu eğilimi yansıtmaktadır. Yabancı göçmen işçilerin varlığı, hem işgücü piyasasında ücretleri düşürerek hem de yeni göçmen mekanlarının oluşmasına yol açarak yoksulluk koşullarına etki etmektedir. Van Kempen'in Amsterdam ile ilgili çalışması, yoksulluğun coğrafi olarak yoğunlaşmasından yabancı göçmen işçilerin daha fazla etkilendiğini ortaya koymaktadır (Van Kempen, 1994).

nc nokta, dış borç sıkıntısı altındaki azgelişmiş ülkelerde, IMF ve Dünya Bankası'nın önerdiği yapısal uyum programlarıyla gelir dağılımı adaletsizliğinin ciddi boyutlara ulaşması ve ülke gelirlerinin borç geri ödemesi olarak dışarıya çıkmasının kent yoksullarının ve göçmenlerin durumunu daha da ktleştirmesidir. Tarımsal ürünlere verilen sübvansiyonların kısıldığı bu ülkelerde kırdan kente göç olgusunun devam etmesi, gn yeni kentsel yoksulluğu arttırma yönündeki etkisini sürdürmesi anlamına gelmektedir.

Yeni kentsel yoksulluk ile göçmenlik arasındaki ilişki, mekan boyutunda daha kolay ve açık biçimde gözlemlenebilmektedir. Zaten g, 'mekansal yoğunlaşma' özelliği ile dikkat çeken yeni kentsel yoksulluk olgusunun bu özelliğini ortaya çıkaran en önemli dinamiklerden biridir. Hatta

göç olgusunun yeni kentsel yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaşma-
sının kurucu unsuru olduğu söylenebilir. Şöyle ki, kente yeni gelenlerin
kent yaşamına başlangıç yaptıkları yerler genellikle, işçiler, işçi sınıfının
bir parçası olan işsizler, yoksullaşan ve sermaye biriktirme olanağından
yoksun bırakılmış orta sınıfların iç içe yaşadığı yoksul mahalleleridir.
Kendileri de ağırlıklı olarak geçim sıkıntısı nedeniyle göç kararı almış bu
insanların yerleşmek üzere bu yerleri seçmesinin akılcı ve bilinçli bir ka-
rar olduğu yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmaktadır. Söz ko-
nusu araştırmalar, dikkat çekici biçimde, kentin yoksul bölgelerindeki
fırsat/olanak eksikliği ya da yetersizliğinin, yoksul kır ve kent göçmenle-
rini bu bölgelere çektiğini göstermektedir. Pahalı olmayan ev ve arsalar,
girişi kolay, düşük nitelikli işleri bulmaya yardımcı olan enformel ilişki
ağları yoksul göçmenlerin bu bölgeleri seçmelerinin önemli bir nedenle-
ri olmaktadır (Nord vd., 1995:412). Özellikle günümüz koşullarında dikey
sosyal hareketliliğin oldukça düşük olduğu bu bölgelere yönelen göçler,
yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaşmasına katkıda bulunmaktadır.

Bunun yanında farklı etnik ya da ırk kimliğine sahip göçmenlerin göç et-
tikleri yerlerde uğradıkları ayrımcılık olgusunun da, bu göçmenlerin
kent içinde aynı mekanlarda toplanmasına yol açtığı ve bu olgunun bir
uzantısı olarak yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaşmasının gün-
deme geldiği yapılan araştırmalarda ortaya çıkmaktadır. Örneğin Ame-
rikan kentlerinde, kentsel konut pazarındaki ırkçı ayrımcılık olgusu, Afri-
kalı göçmenlerin bir araya toplanmasına ve homojen mahallelerin yara-
tılmasına neden olmaktadır. Coğrafi olarak yalıtılmış ve kendi içine ka-
panmış bu mahallelerde yaşayan göçmenler her geçen gün yoksullu-
ğun pençesine daha fazla itilmektedirler (Massey, 1990; Massey ve Eg-
gers, 1990).

Yine yapılan araştırmalardan, ekonomik anlamda durumunu iyileştiren
kesimlerin (nonpoor) dışarıya doğru göç etmesinin de, yoksulluğun me-
kansal olarak yoğunlaşmış olduğu bölgelerde bu yoğunluğu arttıran bir
etki yarattığı anlaşılmıştır (Wilson, 1987). Özellikle eskiden göç etmiş
olanların kentte yerleşikleşmesi ve daha iyi bir iş bulmalarının ardından
daha yüksek standartlarda bir konuta ve yaşam çevresine geçmek üze-
re ilk yerleşmiş oldukları mahalleleri terk etmeleri bu mekanların yok-
sulluk katsayısını arttırmaktadır (Wilson, 1987: 50). Fakat bazı araştı-
rmaların bulguları ise, etnik ve ırk ayrımcılığı temelinde oluşmuş yoksul
mahallelerinde görece iyi durumda olan kesimlerin bu ayrımcılık olgusu
nedeniyle dışarıya (kentin daha iyi bir mahallesine) göç etme eğiliminin
düşük olduğunu göstermektedir (Massey vd., 1994).

Sonuç olarak, bugün, hem gelişmiş hem de azgelişmiş ülkelerde, ekonomik yeniden yapılanma sürecinin, göçmenlerin de bir parçasını oluşturduğu kentli yoksulların, yaşadıkları eşitsizlikleri daha da derinleştirdiği ve sürekli hale getirdiği görülmektedir. Sermayenin dünya çapındaki hareket yeteneği ve hızının artması ile küresel düzeyde sömürünün arttığı, esnek üretim tekniklerinin gelişmesi ile işsizlik oranının yükseldiği ve istihdam olanaklarının daraldığı ve devletin küçültülmesi ile toplumsal adalet düşüncesinin yok olmaya yüz tuttuğu bu yeni aşamada, kentli yoksulların daha da yoksullaştıkları izlenmektedir. Ancak, kırdan kente göçün devam ettiği ve göçmenlerin kent yaşamına eklenmesi -ni sağlayacak formel örgüt ve demokratik mekanizmalardan yoksun olan azgelişmiş ülke kentlerinde bu olguların yol açtığı sorunlar daha ağır olmaktadır.

3. Türkiye’de Kentsel Yoksulluk Üzerine

Türkiye tarihinde yeni bir birikim modeline geçildiği, bu nedenle de hem siyasal hem de ekonomik açılardan önemli değişikliklerin yaşandığı 1950’li yıllar demografik ve mekansal açılardan da bir dönüm noktası olmuştur. Kentleşme yazınında, 1950’lerle birlikte başlayan ve 1980’lere kadar süren dönem Türkiye’nin hızlı kentleşme dönemi olarak kabul edilmektedir. Dünya kapitalizmine entegre olunurken izlenen ithal ikamesine dayalı ulusal kalkınma modeli, ilk başlarda tarımda makineleşme, modern tarım teknikleri ve kapitalistleşmeyle birlikte kırdan bir çözülmeye neden olmuştur (Keyder, 1983: 1260). Kırdaki çözülme bu gelişmelerin yanında, nüfus artış hızının, sağlık alanında yaşanan iyileşmelerle yükselmesi ve miras hukukunun da etkin biçimde uygulanması ile birlikte bir işgücü fazlasının açığa çıkmasıyla kendini göstermiştir (Tekeli ve Gülöksüz, 1983: 1231-1233). 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren ithal ikameciliğin daha da belirgin biçimde kabul edilmesi sonrasında 1960’larda hızlanan sanayileşme ve yüzde 10’lara varan ekonomik büyüme temposu kırdan kente gelenlerin kentte yetersiz de olsa istihdam edilmesini sağlamıştır (Eraydın, 1988). Göçün hızının sanayileşmeden ve ekonomik büyümeden yüksek olması, sanayide veya diğer kentsel ekonomik etkinliklerde istihdam olanağı bulamayan kır kökenlilerin işsiz kalmalarına ya da eskiden marjinal denilen enformel sektörde bulunan işlerle idare etmesine neden olurken (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 252), sermaye ve devlet yatırımlarının, nüfusu hızla artan kentlerde ihtiyaç duyulan konut, ulaşım ve alt yapıya ayrılmaması kentlerin çevresinde alt yapısı oldukça yetersiz geçekondulaşma olgusuna yol açmıştır.

Yoksulluğun, özellikle enformel sektörde çalışma ve gecekondulaşma olguları üzerinden göçle yakından ilişkisinin bulunduğu bu dönemde, kent yoksullarının, zamanla geliştirilen çeşitli ilişki ağları aracılığıyla formal işlerde istihdam olanağına ulaşmak, kaçak olarak inşa edilmiş gecekondusunu yap-satçılara verip daire sahibi olmak konusunda güçlü bir iyimserliği ve bunu besleyen rant aktarım süreçleri söz konusuydu. Bu nedenle bu dönemde kırdan kente göç eden büyük bir kesimin yaşadığı yoksulluğun atlantılabilir, geçici bir olgu olarak algılandığı ve kısmen de böyle yaşandığı söylenebilir.

1980'lerle birlikte gündeme gelen neo-liberal politikalar, hem tüm dünyada yarattığı genel sonuçlar bağlamında, hem de Türkiye toplumu-na özgü geçmişten gelen kentleşme sorunları ile etkileşimi içerisinde, Türkiye kentlerinde de toplumun geniş kesimleri açısından yaşam koşullarını ağırlaştıran etkiler yaratmıştır. 24 Ocak Kararlarının ardından yaşama geçirilen bu politikalarla kentler, işsizlik, gelir dağılımı dengesizliğinin artması, toplumsal ve mekansal kutuplaşmaların belirginleşmesi, sosyal adalet düşüncesinin gerilemesi, kamusal hizmet alanının daraltılması, gibi yoksulluk olgusunu besleyen süreçlerin etkisi altına girmiştir. Söz konusu etkileri nedeniyle, öncelikle 1980 sonrasında ekonomi alanında yaşanan gelişmeleri kısaca özetlemek gerekmektedir.

24 Ocak kararları, devlet müdahaleciliği ağırlıklı bir ekonomiden dışa açık ve serbest piyasa kurallarıyla işleyen bir ekonomiye geçmeyi hedefleyen politikaları içermektedir. Bu çerçevede, ağır sanayi ve temel mallara dönük kamu yatırımlarının giderek tasfiye edilmesi ve ihracata öncelik verilmesi, tarımda fiyat kontrollerinin ve sübvansiyonların kaldırılması, mevduat faizlerinin serbest bırakılması, sermaye hareketleri ve ithalat rejiminin serbestleşmesi, sendikal faaliyetlerin askıya alınması ve ücretlerin dondurulması, finans piyasalarının serbestleşmesi temel ekonomi politikaları olarak gündeme gelmiştir (Boratav, 1990: 23; Ekinci, 1998: 135).

Dış ticaretin geliştirilmesi ve dış ticaret dengesinin sağlanmasına yönelik bu politikaların, gerek sanayi yatırımları gerekse de tarım sektörü üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Sanayideki gerileme, iç talebin kısılarak, varolan üretimle sanayi dışsatımının artırılmasının sanayiye yönelik yatırımları ikinci plana itmesinden ve yüksek faiz hadleri ve enflasyonist ortamın, sanayiye yatırım yapacaklar açısından caydırıcı bir risk ortamı yaratmasından kaynaklanmış, bu nedenle de 1980'ler sonra-

sında, sanayinin toplam yatırımlar içindeki payı sürekli olarak düşmüştür (Eraydın, 1992: 70, 93-94). Tarım sektörüne bakıldığında ise, 'koruyucu ve düzenleyici' politikalardan vazgeçilerek tarım üretiminde piyasa koşullarına geçilmesini sağlayacak bir politika değişikliğine gidildiği görülmektedir (Kazgan, 1999: 33). Bu sürecin sonunda, tarımın milli gelirden aldığı pay, 1980-1997 arasında yüzde 25.5'ten yüzde 13.4'e düşmüştür (DİE, 1998).

'İhracata dayalı kalkınma' modeli olarak sunulan bu yeni birikim tarzının temellerini, dünya ekonomisiyle çok daha derinden bir bütünleşme ve işçi ücretleri üzerinde sıkı bir denetimin kurulması oluşturmuştur (Savran, 1985: 15). Ücretlerin dondurulması ve düşük tutulmasına, ucuz işgücünün Türkiye'nin yabancı sermaye açısından çekiciliğini arttırabileceği düşüncesiyle önemli bir araç olarak bakılmıştır (Boratav, 1991: 39). Bu yaklaşımın etkisiyle, gelir dağılımının emek gelirleri aleyhine bozulduğu görülmektedir. İşçi ücretleri aşağıya çekilmiş ve ücretlerin maliyetler içindeki payı önemli miktarda düşmüştür (Eraydın, 1992: 93). Tarım sektöründe çiftçilerin payına düşen gelirler incelendiğinde de benzer bir eğilim izlenmektedir (Yarar, 1998: 61). Ücretlerin 1980 yılında, toplam milli gelir içindeki payı yüzde 30 iken, 1986'da yüzde 15'e, tarım gelirlerinin de aynı yıllarda yüzde 24'ten yüzde 18'e düştüğü görülmektedir (Özmucur'dan aktaran Eraydın, 1992: 113). Ancak, finans ve bankacılık sektöründe çalışanların ücretlerinde 1979-1986 yılları arasında yüzde 50'den fazla bir artış olduğu saptanmıştır (Boratav, 1991: 36).

24 Ocak kararlarının ardından reel ücretlerin dibe vurduğu 1986 yılına (Boratav, 1994:11) kadar kesintisiz biçimde uygulanan politikalarda, 1988'ten sonraki dönemde bir takım farklılaşmalar yaşanmıştır. Söz konusu farklılaşmaların başında, sendikal faaliyetlerin canlılık kazanmasıyla reel ücretlerin artışa geçmesi ve ücretler ve maaşlarda bir sıçrama yaşanması gelmektedir (Kazgan, 1994a:19). Bunun altında yatan neden, gelişen işçi hareketlerinin baskısının yanında, 1989-1993 arası dönemde, 1980-1988 döneminin iç pazarı daraltan ihracata dayalı büyüme yerine, iç pazara dönük, dış kaynak girişine dayalı büyümeye geçilmesidir (Sönmez, 1995:21). Ayrıca, 1989 yılında, uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki bir kısım denetimlerin kaldırılması gerçekleştirilmiş (Köse ve Yeldan, 1998: 55) ve bu yıllardan sonra finansal serbestleşme yönünde kuvvetli bir eğilim ortaya çıkmıştır. Ancak söz konusu serbestleşme ile birlikte, Türkiye ekonomisindeki istikrarsızlığın oldukça ciddi boyutlara ulaştığı görülmüştür (Kazgan, 1994b: 16). Dolayısıyla, 1989-1993 arasındaki büyüme modeli; yüksek enflasyon, artan dış borçlar ve ayrıca

Güneydoğu'da yaşanan sorunlarla ilişkili olarak yapılan askeri harcamaların, 1993'e gelindiğinde GSMH'nın yüzde 6'sını bulması (Güldağ, 1994: 10) nedeniyle bir tıkanmayla karşı karşıya gelmiş ve 1994'te Türkiye ekonomisinde büyük bir ekonomik kriz yaşanmıştır.

Mali sektörde başlayan ve daha sonra da diğer sektörlerle yayılan kriz, 5 Nisan 1994 tarihi itibarıyla "iç talebi daraltıcı, büyümeyi ve üretimi sınırlayıcı ve dışa açılmayı yeniden cazip kılıcı" nitelikte bir önlemler paketini beraberinde getirmiştir (Sönmez, 1998: 22). Bütçe açıklarını ve iç talebi kısımaya yönelik para ve maliye politikaları yanında, bazı yapısal değişiklikleri de öngören bu paket, esas olarak, "sosyal devlet" uygulamalarını eritmeyi hedef almaktadır. Böylece, 5 Nisan Kararlarıyla birlikte gündeme gelen düzenleme ve uygulamalar, KİT'lerin özelleştirilmesi, kamu personelinin emekliye ayrılması ve sosyal güvenlik kurumlarının kendi kaderine terk edilmesi (Sönmez, 1995:23) ve 80'li yılların sonu ile 90'lı yılların başında ücretlerde yaşanan artış eğiliminin son bulması gibi sonuçlar doğurarak, ücretli kesimlerin yaşam koşullarını ağırlaştıran etkiler yaratmıştır. 1990'lı yıllarda ücretlerde gözlemlenen düşüş, 1980'li yıllara göre daha yüksek olmuş ve 1995 yılı ücreti 1979 sonrasının en düşük ücreti olarak belirlemiştir (Çetik ve Akkaya, 1999: 202).

1980 ve 1990'lar, kent mekanının hiçbir dönemde olmadığı kadar sermaye mantığı tarafından belirlendiği yıllardır (Şengül, 2000b: 20). Kentin yarattığı rantların burjuva sınıfı tarafından bir sermaye birikim aracı olarak algılandığı, birikimin diğer rant alanları gibi kentsel alanlara yöneldiği yeni bir durumu ortaya çıkartmaktadır (Tekeli, 1988: 132; Işık, 1996: 798; Eraydın, 1988: 151). Kentsel rantların sanayi yatırımlarına alternatif bir nitelik kazanmasına yol açan bu gelişme (Eraydın, 1988: 147), önceki dönemde geçerli olan büyük ve küçük sermaye arasındaki işbölümünü de değiştirmiştir. Kentin fiziki formunun belirlenmesini küçük sermayeye bırakan bu işbölümü terk edilerek, büyük sermayenin birikim güdülerine ve faaliyet ölçeklerine (iletişim, finansman, hizmetler alanında) göre yapılmış bir kente geçiş gerçekleştirilmek istenmiştir. Böylece, toplu konut projeleri, yap-sat devret yoluyla yapılan altyapı projeleri, gökdelenler, uluslararası ticaret merkezleri, dev alış-veriş ve eğlence merkezleri bu geçişin ürünleri olmuştur (Tekeli, 1988: 132).

Büyük sermayenin bu alanları tekeline almasıyla birlikte, arsa ve konut piyasası toplumsal grupları ayrıştıncı bir işlev görmeye başlamıştır. Çünkü bu döneme kadar küçük sermaye gruplarının bu piyasalara kolayca girebilmesi, kentte oluşan rantlara orta ve düşük gelirliileri de dahil etmekte ve böylece arsa ve konut piyasası bütünleştirici bir işlev gör-

mekteydi (Işık, 1998: 107-8).

1980'lerin önemli bir özelliği de, bu dönemde uygulanan neo-liberal politikalar sonucu, kentsel iş piyasasında, işten çıkarma, taşeronlaşma, eve iş verme, parça başı iş, sözleşmeli ve dönemsel/mevsimlik işçilik gibi uygulamaların yaygınlaşmasıdır. Bu durum, bir yandan çalışanların ücretlerinin düşmesine neden olurken, diğer yandan da, özellikle yeni göç edenler açısından, kent ekonomisi içindeki örgütsüz çalışma kanallarını çoğaltmıştır. Sonuç olarak, ücretli ve yoksul aileler içinde, bir hane birden çok kişinin çalıştığı ya da bir kişinin birden çok iş yaptığı yeni aile stratejileri geliştirilmiştir (Peker, 1999: 301).

Bu süreçte kentlerdeki enformel iş piyasasının genişlemesine etkiye bulunan bir diğer olgu da, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden göç nedeniyle gerçekleşen zorunlu göç hareketleridir. Peker, belli bir sermaye ve vasıftan yoksun olarak gelen bu nüfusun, kentte enformel işlere yöneldiğini belirtmektedir (1999: 301).

Tüm bu gelişmeler ekonomide enformel biçimde çalışanların toplam işgücü içindeki payını yükseltmiştir. Yapılan araştırmalar, 1980'li yıllar boyunca işgücü piyasalarında enformel işgücü kullanımının giderek arttığını ve 1990'lı yıllarda enformelleşme oranının toplam işgücüne oranının, tarım dışı sektörlerde, yüzde 28'e ulaştığını ortaya koymaktadır. 1994 yılında bu oran imalat sanayii istihdamının yaklaşık yüzde 53'ü kadardır (Köse ve Yeldan, 1998: 59)⁸.

Kentlerdeki gelir dağılımının yapısı incelendiğinde, 1996 yılı rakamlarıyla, en üst gelir grubunun oluşturduğu yüzde 20'lik kesimin gelirden aldığı payın yüzde 64 düzeyinde olduğu saptanmaktadır (DİE, 1997). Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçlarına göre, 1987 yılı itibarıyla, Türkiye'de yoksulluk sınırının altındaki hanelerin toplamı 2.153.368 düzeyindedir. Bu rakam toplam hanelerin yüzde 19'una karşılık gelmektedir (Aktaran TUREP, 1996). Morçöl ve Gitmez'in 1992 yılında Ankara'da yaptıkları bir alan araştırmasının sonuçları, Türkiye'de, sayıları giderek artan kent yoksullarının, 1980 sonrası uygulanan ekonomik politikaların ürünü olduğunu ortaya koymaktadır (1995: 420).

Gelir dağılımının bu denli bozulduğu 1990'ların bir özelliği de, kentte yaşayanların ekonomik, toplumsal ve kültürel olarak giderek birbirlerinden uzaklaşması ve farklılaşması olmuştur. Özellikle metropol yaşamı, büyük alış-veriş merkezlerinin, dünya markalarını satan lüks mağazaların, sosyete barlarının "asli tüketicileri" ile buralara uzak yoksul ke-

simlerin birbirleriyle pek karşılaşmadığı bir yapıda örgütlenmeye başlamaktadır. Üst orta sınıfların giderek rağbet gösterdiği "site yaşamı" bu ayrışmanın önemli bir figürü olmaktadır (Kozanoğlu, 1996:597). Gündelik yaşamdaki bu parçalanmalar sonucu, kentin bir ucunda "...reggy dinleyen, öğle yemeğini McDonalds'da yiyen, akşamları yerel mutfak çeşitlerinden deneyen, Paris parfümü kullanan, 'retro' giyinen" (Harvey, 1997: 108) gruplar yer alırken, diğer ucunda naylon çadırlara sığınmış aileler, çöplerden ekmek toplayan, araba camı silen, kağıt mendil, sakız satan, dilenen çocuklar ile ısınmak için tiner çeken, balı koklayan sokak çocuklarının yaşadığı bir kentsel manzara ortaya çıkmıştır.

Sınıfsal temelde ortaya çıkan bu mekansal ve toplumsal kopmalar üzerinde kan bağı, etnisite ve mezhebe dayalı cemaatleşme olgusu da yönlendirici olmuş ve kentte yaşam tarzları, tüketim normları ve davranış kalıpları açısından türdeş mekanlar ortaya çıkmıştır. Bu türdeş mekanlardaki gerek ekonomik gerekse de toplumsal ve kültürel düzeyde etkili cemaatleşme olgusu göçmenlerin de içinde yer aldığı kent yoksulları açısından önemli bir tutunum/geçinme stratejisi oluşturmıştır.

Kentlerde ortaya çıkan çelişki hattını derinleştiren bir başka olgu da, 1990'larla birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan özellikle metropol kentlere yönelen kitlesel, zorunlu göçlerdir. 1980 sonrası dönemde, artan dış ilişkiler ağı içerisinde dünya sistemi ile ilişkilerin kurulduğu bağlantı noktaları ve dışa açılan turizm sektörünün önemli merkezleri konumundaki kentlere yönelik yoğun bir gönüllü nüfus hareketi yaşanmasına karşılık (Eraydın, 1992: 112), özellikle 1990'larla birlikte, iç göç olgusunda zorunlu göçlerin ağırlık kazanmaya başladığı görülmektedir. 1990-1996 yılları arasında zorunlu göç olgusu nedeniyle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan, Batı'ya ve Güney'e doğru hızlı bir nüfus hareketliliği yaşanmıştır. OHAL Bölge Valiliği'nin 1997 yılı verilerine göre, toplam 905 köy ve 2.523 mezranın, yani 3.428 yerleşim yerinin boşaltılması sonucu, bölgeden 450.000 kişi göç etmek zorunda kalmıştır (CHP Somut Politikalar Çalışma Grubu Ön Raporu, 1999: 339). Yine aynı raporun açıkladığına göre, köyleri boşaltılan bu insanlar, çoğu zaman toplu halde göç ederek ya bölgedeki Urfa, Van, Diyarbakır gibi büyük kentlere ya da tarım işçiliği gibi eğitim ve beceri gerektirmeyen istihdam olanaklarının bulunduğu Mersin, Adana, Antalya gibi kentlere yerleşmektedirler.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde bir yandan zorunlu göç olgusunun diğer yandan neo-liberal politikalar doğrultusunda gerçekleştirilen ekonomik yeniden yapılanma sürecinin baskısı altındaki Türkiye kent-

lerinden bir ampirik çalışmaya yer verilip, söz konusu olgular bu araştırmanın bulguları üzerinden tartışmaya çalışılacaktır.

4. Demirtaş Mahallesi

1999 yılında yapılan bu araştırmanın yürütüldüğü ölçek bir mahalledir. Türkiye'deki içgöçün önemli varış noktalarından biri durumundaki Mersin kentinin kuzeyinde yer alan Demirtaş Mahallesi'nde yapılan bu araştırma (Kaygalak, 1999), son dönem Türkiye kentleşmesine ait olgu ve süreçlerin özellikle göçmenler ve kentin diğer emekçi kitleleri üzerindeki genel etkilerini tartışmaya kısmen de olsa olanak tanımaktadır. Araştırma 25 yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme ve 253 yapılandırılmış soru formuna dayanmaktadır⁹.

Demirtaş Mahallesi, oldukça heterojen olan demografik yapısıyla Mersin kentinin önemli bir özelliğini temsil etmektedir. Bu mahalle, hem yerli emekçi nüfusun yaşadığı hem de yaklaşık 35 yıldır Doğu, Güneydoğu, İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerindeki kentlerden gelen göçmenlerin yerleştiği bir bölgedir. Yıllardan beri göç alan bu bölge, hala göçü çeken önemli bir merkezdir. Özellikle, 1990 sonrası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen nüfusun önemli uğraklarından biri durumundadır. Demirtaş'ın bu heterojen ve devingen yapısı, hem farklı toplumsal grupların kentle ilişkilene biçimlerinin karşılaştırılabilmesine hem de yerleşik ve yeni kurulan ilişki ve mekanizmalar ile bunlar arasındaki etkileşimin gözlemlenebilmesine olanak sağlamaktadır. Ancak burada, yazının eksenine uygun biçimde yalnızca yoksulluk sorununa ve onun mekansal olarak yoğunlaşmasında göçün rolüne ilişkin verilerin çözümlenmesine yer verilecektir.

Bulgular değerlendirilirken araştırmanın amaçları doğrultusunda çeşitli gruplar ve alt-gruplar oluşturulmuştur. İlk olarak, Göçmenler ve Yerliler biçiminde bir gruplandırmaya başvurulmaktadır. Göçmenler, değişik zamanlarda, Türkiye'nin değişik bölgelerinden Mersin'e gelerek, Demirtaş'a yerleşmiş olan aileleri anlatmak üzere kullanılmaktadır. Yerliler ise, Mersin'de doğmuş, Demirtaş'ta oturan aileleri tanımlamaktadır. Göçmenler grubu 'coğrafi köken' bağlamında alt gruplara ayrılmaktadır. Coğrafi köken göz önüne alınarak göçmenlerin alt gruplara ayrılmasında, en yoğun göçlerin yaşandığı dört bölge esas alınmaktadır. Bunlar, Güneydoğu, Doğu, İç Anadolu ve Akdeniz bölgeleridir. Mersin kentinin çevresinden (İçel) göç edenler de Akdenizliler grubu içinde ele alınmaktadır. Coğrafi köken temelinde yapılan bu sınıflandırma -Doğu -

lular ve Güneydoğulular (Kürtler), İç Anadolulular (Türk-Alevi) Akdenizliler (Arap-Alevi)- aslında bize göçmenler arasındaki etnik ve mezhepsel farklılaşmaları vermekte ve bu sayede yoksulluğun mekansal yoğunlaşmasında cemaatleşme, mezhepsel (dinsel) ve etnik ayrımcılık gibi olguların etkisini anlamaya ilişkin bilgiler sunmaktadır.

İkinci olarak, hem zorunlu göç olgusunu hem de yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaşmasını soruşturmak üzere iki ayrı gruplandırma yapılmaktadır. Öncelikle, göçmenler 1990 Öncesi Gelenler ve 1990 Sonrası Gelenler olarak ayrılmaktadır. Bu gruplandırma, Türkiye’de 1980’lerin sonlarına doğru gündeme gelen, ancak 1990 sonrasında iç göç hareketleri içinde ağırlığını arttıran zorunlu göç olgusunun, ayırt edici sonuçlarını gözlemleyebilmek amacını taşımaktadır. Diğer gruplandırmaya ise, yazıda tartıştığımız kent içi mekansal ayrımlaşma ve yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaşması olgularını araştırmak üzere gerek duyulmuştur. Nitekim anketlere başlanmadan önce mahallede yapılan görüşme ve gözlemler sırasında mahallenin kendi içinde de bir mekansal ayrımlaşmanın olduğu yönünde izlenimler edinilmiş ve bu durum somut olarak gözlemlenmişti. Söz konusu ayrımlaşma, mahallenin mekansal yayılım sürecindeki ilk yerleşim alanı olan bölge ile son yerleşim alanı olan bölge arasındadır. Demirtaş’ın kuzeyinde kalan kısım, mahallenin mekansal yayılımında en yeni yerleşim bölgesidir. İlk yapılaşmanın 1985 yılında başladığı bu bölge, 1989’da imara açılmıştır. Özellikle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan, 1990 sonrası göç edenlerin de burada yer seçmeye başlamasıyla birlikte, bu bölgede bir nüfus yoğunlaşması yaşanmıştır. Bu bölge, 1997 yılında Demirtaş’ı ortadan bölen II. Çevre Yolu’nun açılmasıyla birlikte, yolun üst tarafında kalarak, mahallenin ilk yerleşim alanından fiziksel olarak kopmuş ve zaman içinde burada kamusal ve ticari faaliyetlerin eksik olduğu, alt-yapı hizmetlerinden büyük ölçüde yoksun ve daha düşük standartlı konutların yer aldığı bir yaşam çevresi ortaya çıkmıştır. Mahallenin mekansal dokusunda göze çarpan bu farklılaşmanın neden ve sonuçlarını tartışabilmek bakımından, mahallenin ilk yerleşim alanı (I. Bölge) ile 1989 yılından sonra imara açılan kuzeyi (II. Bölge) iki ayrı grup olarak tanımlanmaktadır.

Şimdi, göç, yoksullaşma ve yoksulluğun mekansal yoğunlaşması olgularını ve bu olgular arasındaki ilişkileri gözlemleyebilmek açısından en anlamlı karşılaştırmaları sağlayan grupları kullanarak araştırma bulgularını çözümleyemeye çalışacağız.

4.a. Sosyo-Ekonomik Nitelikleri

4.1.1. İstihdam Durumları

ÇİZELGE 1
Hane Reislerinin İstihdam Durumlarının Karşılaştırılması
(Göçmenler ve Yerliler için)

	GÖÇMENLER						YERLİLER	TOPLAM						
	G.dogu		Dogu		İç Anadolu		Akdeniz	TOPLAM						
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
FORMEL	24	10,8	17	7,6	23	10,3	11	4,9	75	33,5	23	76,7	98	38,7
Maaşlı	3	1,3	2	0,9	3	1,3	2	0,9	10	4,4	2	6,7	12	4,7
Ücretli	3	1,3	4	1,8	5	2,2	1	0,5	13	5,8	5	16,7	18	7,1
Küçük Esnaf	11	4,9	7	3,1	4	1,8	3	1,3	25	11,2	7	23,3	32	12,6
Zanaatkar	2	0,9	1	0,5	-	-	-	-	3	1,4	2	6,7	5	1,9
Tüccar	-	-	-	-	-	-	1	0,5	1	0,5	1	3,3	1	0,4
Emekli	5	2,2	3	1,3	11	4,9	4	1,8	23	10,3	6	20,0	29	11,5
ENFORMEL	56	25,1	24	10,8	21	9,5	5	2,2	106	47,6	3	10,0	109	43,1
Ücretli	44	19,7	23	10,3	20	9,0	5	2,2	92	41,3	2	6,7	94	37,2
Kendi hesa.														
çalışan	12	5,4	1	0,5	1	0,5	-	-	14	6,3	1	3,3	15	5,9
DİĞER	5	2,2	1	0,5	3	1,3	3	1,3	12	5,4	2	6,7	14	5,5
Çiftçi	-	-	-	-	-	-	1	0,5	1	0,5	-	-	1	0,4
Ev kadını	5	2,2	1	0,5	3	1,3	1	0,5	10	4,5	2	6,7	12	4,7
Tarım işçisi	-	-	-	-	-	-	1	0,5	1	0,5	-	-	1	0,4
İŞSİZ	15	6,7	8	3,6	2	0,9	5	2,2	30	13,5	2	6,7	32	12,6
TOPLAM	100	44,8	50	22,4	49	22,0	24	10,6	223	100	30	100	253	100

Not 1: Çizelgede kullanılan meslek şablonu mahalledeki istihdam yapısının özellikleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Öncelikle, çalışanlar kentin formel ya da enformel iş piyasasında yer alma durumlarına göre ikiye ayrılmıştır. Formel iş piyasasında istihdam edilen maaşlılar, kamu ya da özel sektörde belirlenmiş bir maaş karşılığında sürekli ve sigortalı olarak çalışanları kapsamaktadır. Öğretmen, polis, zabıta ve diğer belediye memurları gibi. Bir sözleşmeyle elde edilen ücret karşılığında çalışan ücretliler ise, sürekli ve sigortalı işçilerdir. Sanayi ve belediye işçileri bu grup içinde en sık rastlanılanlardır. Küçük esnaf ve zanaatkar, formel iş piyasasında kendi hesabına

çalışanları tanımlanmaktadır. Tüccar kategorisi ise, belli bir sermayeye sahip olan ve toplu olarak mal alım satımı yapan kimseleri kapsamaktadır. Mahallede bu kategoride yer alan sadece bir hane reisine rastlanmıştır. Geçmişin ücretli ya da maaşlıları olan emekliler de, aynı bir kategori olarak ele alınmaktadır. Enformel iş piyasasında yer alanlar ise, ücretliler ve kendi hesabına çalışanlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Ücretliler inşaat işçisi, boyacı, garson, şoför, tezgahlar, çaycı gibi sürekliliği olmayan ve tam gün ya da kısmi çalışma biçimlerini içeren işlerde çalışan hane reislerinden oluşmaktadır. Bir ücret karşılığında çalışmayarak, seyyar satıcılık, iportacılık, pazarcılık vb. işler yapan hane reisleri kendi hesabına çalışanlar, grubunda tanımlanmaktadır. Bu grubu, yaptıkları işin niteliği açısından, formel iş piyasasındaki kendi hesabına çalışan küçük esnaf ve zanaatkardan ayıran en önemli özellik, " yerleşik bir işyerine sahip olmama" durumudur. Diğer olarak tanımlanan grupta ev kadını, çiftçi ve tarım işçisi yer almaktadır. Ankete katılan hane reislerinden 12'si (yüzde 4,7) kadındır. Bunların 3'ü dul ve diğer 9'u ise kendini hane reisi olarak gördüğü için görüşmeye alınmıştır . Bu nedenle, meslekler şablonu içinde ev kadını kategorisine de gerek duyulmuştur . Demirtaş'ta, az da olsa, çiftçi ve tarım işçisine de rastlanmıştır . Kentte yaşadıkları halde tarımsal etkinliklerle uğraşanların varlığı, kentsel sektörlerin yeterli düzeyde istihdam yaratıcı özellikte olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında, Demirtaş ve çevresinin verimli tarım toprağı olmasının ve özellikle narenciye üretiminin yılın çeşitli aylarına dağılmasının etkisinin de olduğu söylenebilir.

Not 2: Çizelgelerin tümünde yüzde sütununda yer alan oranlar, grupların kendi içindeki dağılımlarını yansıtmayıp, göçmenlerin toplamı, yerlilerin toplamı ve mahalle toplamı açısından oluşturdukları payı veriyor. Çizelgelerin yorumlandığı bölümlerde zaman zaman çizelgede yer almayan bu oranlara yani grupların kendi içindeki dağılımını gösteren oranlara da yer verilmektedir.

Göçmenler ve yerlilerin istihdam durumlarına ait bilgiler sunan Çizelge 1'e göre, göçmenler içinde en yüksek yüzdeye sahip meslek kategorisi enformel ücretlilerdir. Enformel kendi hesabına çalışanlarla birlikte, enformel sektörde toplam 106 hane reisi çalışmakta ve bu rakam, söz konusu grubun toplam istihdamının yüzde 47,6'sına karşılık gelmektedir. Bu oranın yüzde 25,1'lik kısmı Güneydoğululara aittir. Mahalledeki göçmenlerin yüzde 44,8'ini oluşturan Güneydoğulular grubunun, kendi içindeki dağılım göz önüne alındığında, enformel sektörde çalışanların yüzdesinin 56,0 olduğu görülmektedir.

Formel sektör çalışanlarının göçmenler içindeki yüzdesi 33,5'tir. Ancak bu oranın yüzde 10,3'ünü emekliler ve yüzde 11,2'sini ise küçük esnafılık yapan hane reisleri oluşturmaktadır. Maaşlı ya da ücretli olarak formel iş piyasasında yer alan hane reislerinin oranı oldukça düşük iken en

yüksek pay İç Anadolulular grubuna aittir. Ayrıca, göçmen nüfusun yüzde 10,3'ünü oluşturan emeklilerin en yüksek olduğu grup da mahalleye ilk yerleşmiş olan İç Anadolululardır.

Göçmenler içinde işsizlik oranı yüzde 13,5'tir. Göçmen gruplar ayrı ayrı ele alındığında, en yüksek işsizlik oranına (yüzde 20,8) Akdenizlilerde rastlanmaktadır. Ancak, enformel sektör çalışanlarının, aslında gizli biçimde işsiz olduğu gerçeği göz önüne getirildiğinde, göçmenler arasındaki işsizlik oranının en yüksek düzeyine Doğulular ve Güneydoğulular içinde ulaştığı anlaşılmaktadır. Formel sektör çalışanlarının en yüksek olduğu belirtilen İç Anadolulular, aynı zamanda göçmenler arasında en düşük işsizlik oranına sahip olan gruptur. Yüzde 4,1 olan bu oran, yerlilerde rastlanan işsizlik oranından bile daha düşüktür.

Yerliler grubunda formel iş piyasasında yer alanların oranı yüzde 76,7'yi bulmaktadır. Çalışanların dağılımı incelendiğinde küçük esnaflık yapanların en yüksek yüzdeye (23,3) sahip grup olduğu görülmektedir. Formel biçimde istihdam edilme yüzdesi, yerliler içinde yüksek bir orana ulaşsa bile, küçük esnaflığın en yaygın formel istihdam kanalı olması, bu durumun, formel iş piyasasının gelişkinliğinden çok, hane reislerinin kendi olanak ve ilişkilerinin bir sonucu olarak gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Yerlilerin formel istihdam düzeyini yükselten bir diğer etken ise yüzde 20,0'ı bulan emeklilerin payıdır. Yerliler ile göçmenler arasında emeklilik oranı açısından göze çarpan farklılaşma, büyük ölçüde göçün seçici niteliğinden kaynaklanmaktadır. Genel olarak, göçmenler kentin işgücü piyasasına katılmak üzere geldiklerinden bu kitle içinde iktisaden faal durumda olanların oranı yüksektir. Yerliler içinde enformel biçimde istihdam edilenlerin yüzde 10,0 olan oranı, göçmenlerde bu konuda geçerli olan oranın yaklaşık 1/5'i kadardır. Yüzde 6,7 olan işsizlik oranı ise göçmen grubun işsizlik oranının yansı düzeyindedir.

Demirtaş'taki işsizlik oranı (yüzde 12,6), İçel Valiliği'nin 1997 yılında Mersin için yaptırdığı bir araştırmanın ortaya çıkardığı işsizlik oranına (yüzde 11,6) neredeyse eşittir. Ne var ki, enformel sektör çalışanlarının da aslında iş arayan durumda gizli işsizler olduğu hesaba katıldığında, bu oran Mersin'in iki katından fazla bir düzeye ulaşmaktadır. Yani, enformel sektör çalışanları da işsizler grubuna dahil edildiğinde, Mersin'in işsizlik oranı yüzde 25'lere çıkarken, mahalleninki yüzde 55,5'i bulmaktadır. Bu durum, mahalledeki enformel sektör çalışanlarının, kent ortalamasının çok üstünde olduğunu göstermektedir. Nitekim, sözü edilen araştırmada, enformel sektör çalışanlarının yüzdesi 12,9 olarak belirirken, Demirtaş'ta bu oran yüzde 43,1'i bulmaktadır (POLAR, 1997:9).

ÇİZELGE 2

Hane Reislerinin İstihdam Durumlarının Karşılaştırılması
(1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve I. ile II. Bölge için)

	GÖÇMENLER						DEMİRTAŞ					
	90 Öncesi		90 Sonrası		T oplam		I.Bölge		II.Bölge		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
FORMEL	68	30,5	7	3,0	75	33,5	87	34,4	11	4,3	98	38,7
Maaşlı	9	4,0	1	0,5	10	4,5	12	4,8	-	-	12	4,7
Ücretli	11	4,9	2	0,9	13	5,8	16	6,3	2	0,8	18	7,1
Küçük Esnaf	22	9,9	3	1,3	25	11,2	29	11,4	3	1,2	32	12,6
Zanaatkar	3	1,3	-	-	3	1,3	4	1,6	1	0,3	5	2,0
Tüccar	1	0,5	-	-	1	0,5	2	0,8	-	-	2	0,8
Emekli	22	9,9	1	0,5	23	10,3	24	9,5	5	2,0	29	11,5
ENFORMEL	83	37,3	23	10,3	106	47,6	89	35,2	20	7,9	109	43,1
Ücretli	71	31,9	21	9,4	92	41,3	76	30,1	18	7,1	94	37,2
Kendi hes. çalışan	12	5,4	2	0,9	14	6,3	13	5,1	2	0,8	15	5,9
DİĞER	9	4,0	3	1,5	12	5,4	11	4,3	3	1,2	14	5,5
Çiftçi	-	-	1	0,5	1	0,5	1	0,3	-	-	1	0,4
Ev kadını	9	4,0	1	0,5	10	4,5	10	4,0	2	0,8	12	4,7
Tarım işçisi	-	-	1	0,5	1	0,5	-	-	1	0,3	1	0,4
İŞSİZ	18	8,0	12	5,5	30	13,5	26	10,3	6	2,4	32	12,6
TOPLAM	178	79,8	45	20,2	223	100,0	213	84,2	40	15,8	253	100,0

Çizelge 2’de sergilenen bulgular ise göç etme tarihi ve yerleşilen konut alanına göre yapılan gruplandırmalar üzerinden istihdam yapısına ilişkin karşılaştırmalı bilgiler sunmaktadır. Çizelgedeki bulgular incelendiğinde, 1990 Sonrası Gelenlerin yarısının enformel sektörde çalıştığı, yaklaşık olarak 1/3’inin işsiz olduğu ve diğer meslek kategorilerinde çalışanların ise yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. 1990 Öncesi Gelenlerin, meslek kategorileri arasındaki dağılımı daha heterojendir ve işsizlik oranı da, 1990 Sonrası Gelenlerde rastlanan işsizlik oranının 1/3’i kadardır. Formel iş piyasasına girişte, yalnızca küçük esnaflığın, düşük düzeyde de olsa bir istihdam olanağı yarattığı belirtilmelidir.

Bunun yanında, grupların kendi içinde bir değerlendirme yapıldığında, 1990 Öncesi Gelenler içinde küçük esnaflık yapanların oranının 1990 Sonrası Gelenlerde bu konuda ortaya çıkan oranın iki katına ulaştığı görülmektedir. Aradaki bu belirgin farklılık, 1990 Öncesi Gelenlerin çok düşük düzeyde de olsa, diğer gruba göre belli bir sermayeyle kente gelmiş olmalarından ve kentte ve mahallede kalış sürelerinin sağladığı olanaklar ve kurdukları ilişkilerden kaynaklanmaktadır.

İki grup arasında önemli bir farklılaşma da, göçmenler genelinde yüzde 10,3'ü bulan emeklilik oranının yüzde 9,9'unu 1990 Öncesi Gelenler oluştururken, 1990 sonrasında göç eden 45 haneden yalnızca 1 hane reisinin emekli olmasıdır. Bu durum, 1990 Sonrası Gelenlerin neredeyse tamamının iktisaden faal nüfustan oluştuğunu göstermektedir.

4.a.2. Sosyal Güvenceleri

ÇİZELGE 3

Hanelerin Sosyal Güvenlik Durumlarının Karşılaştırılması
(Göçmenler ve Yerliler için)

	GÖÇMENLER										YERLİLER		TOPLAM	
	G.doğu		Doğu		Ş Anadolu		Akdeniz		TOPLAM					
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Emekli Sandığı	5	2,2	3	1,3	5	2,2	1	0,5	14	6,3	2	3,3	16	6,3
Bağ-Kur	9	4	6	2,7	4	1,8	4	1,8	23	10,3	3	3,3	26	10,3
S.S.K.	20	9	14	6,3	28	12,6	10	4,5	72	32,3	15	-	87	34,4
Diğer	-	-	1	0,5	-	-	2	0,9	3	1,4	-	20	3	1,2
Yeşil Kart	15	6,7	-	-	-	-	-	-	15	6,7	2	6,7	17	6,7
Yok	50	22,4	26	11,7	11	4,9	7	3,1	94	42,1	8	6,7	102	40,3
Cevapsız	1	0,5	-	-	1	0,5	-	-	2	0,9	-	-	2	0,8
TOPLAM	100	44,8	50	22,4	49	22,0	24	10,8	223	100	30	100	253	100

Not: "Diğer" seçeneği özel sağlık ya da hayat sigortası olanları kapsamaktadır.

Göçmen ve yerli hane reislerinin sosyal güvenlik durumunu gösteren Çizelge 3'e bakıldığında, toplam nüfusun yüzde 40,3'ünün, herhangi bir sosyal güvenlik kurumuyla ilişkisinin bulunmadığı izlenmektedir. Gruplar kendi içinde değerlendirildiğinde, göçmen hane reislerinin yüzde

42,1'inin, yerli hane reislerinin ise 6,7'sinin sosyal güvenceden yoksun durumda olduğu anlaşılmaktadır. Sosyal güvenceden yoksun yüzde 42,1'lik göçmen hane reisleri arasında en fazla paya sahip olan grup yüzde 22,4 ile Güneydoğululardır. Bunun yanında, grupların kendi içindeki dağılımı incelendiğinde, Doğuluların yarından fazlasının herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmadan yaşamını sürdürdüğü, bu konuda en iyi durumda bulunan grubun İç Anadolulular olduğu -49 hane reisinden 11'inin sosyal güvenceden yoksun olduğu- görülmektedir. Bunların yanında, kişilerin ancak, yoksulluklarını belgeleyerek almaya hak kazanabildikleri için önemli bir yoksulluk göstergesi olarak değerlendirilmesi gereken, Yeşil Kart sahipliğinin de sadece Güneydoğulular grubunda söz konusu olduğu görülmektedir. Güneydoğulular içinde yeşil kart sahibi olanların oranı yüzde 15,0'dır. Bununla birlikte, hiçbir sosyal güvencesi olmayanların çoğunun yeşil kart sahibi olanlardan daha yoksul durumda bulunduğu, bu karta sahip olmamalarının kart çıkarma işleminin içerdiği bürokratik süreçlerin zorluklardan kaynaklandığı da alan araştırması sırasında dile getirilen bir durumdur.

Sosyal güvenlik kapsamında bulunanların hem göçmenler, hem de yerliler içinde en büyük yüzdesini SSK'lılar oluşturmaktadır. Emekli Sandığı'na bağlı olanlar ile Bağ-Kur'luların göçmenler ve yerliler içindeki yüzdesi ise birbirine oldukça yakındır.

Ayrıca, çizelgenin ortaya koyduğu bir durum da, sosyal güvenlik kapsamında olanlarının sayısının, formel biçimde istihdam edilenlerden yüksek çıkmasıdır. Ortaya böylesi bir durumun çıkmasında, esas olarak, enformel sektörde çalışanların bir bölümünün, emekli olmasına rağmen çalışmaya devam eden hane reislerinden oluşması, ailede hane reislerinin dışında sosyal güvenlik kapsamında çalışanın/çalışanların bulunması, eşleri ölmüş ev kadınlarının eşlerinden kaynaklı olarak, sosyal güvenlik kapsamında olmaya devam etmesi etkili olmaktadır.

ÇİZELGE 4
Hane Reislerinin Sosyal Güvenlik Durumlarının Karşılaştırılması
(1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve I. ile II. Bölge için)

	GÖÇMENLER						DEMİRTAŞ					
	90 Öncesi		90 Sonrası		Toplam		I.Bölge		II.Bölge		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Em. San.	11	4,9	3	1,3	14	6,3	15	5,9	1	0,4	16	6,3
Bağ-Kur	21	9,4	2	0,9	23	10,3	25	9,9	1	0,4	26	10,3
S.S.K	66	29,6	6	2,7	72	32,3	73	28,9	14	5,5	87	34,4
Diğer	1	0,5	2	0,9	3	1,3	3	1,2	-	-	3	1,2
Yeşil Kart	8	3,6	7	3,1	15	6,7	12	4,7	5	2,0	17	6,7
Yok	69	30,9	25	11,2	94	42,1	83	32,8	19	7,5	102	40,3
Cevapsız	2	0,9	-	-	2	0,9	2	0,8	-	-	2	0,8
TOPLAM	178	79,8	45	20,2	223	100	213	84,2	40	15,8	253	100

Çizelge 4 ise, 1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve I. Bölge ile II. Bölge’de oturan hane reislerinin sosyal güvenlik durumlarını karşı - laştırmaktadır. Sosyal güvencesi olmayanların oranının en yüksek ol - duğu grup, enformel sektör çalışanlarının ve işsizlerin büyük bir yüzdeyi oluşturduğu 1990 Sonrası Gelenler grubudur. Bu grubun yüzde 60,0’a yakını sosyal güvenlik kapsamı dışındadır. Daha önceden bir yoksulluk göstergesi olarak kabul edilebileceği belirtilen Yeşil Kart sahipliği de yine aynı grup içinde mahalledeki en yüksek rakamına ulaşmaktadır. Göçmenler genelinde sosyal güvencesi olmayanların yüzde 30,9’unu oluşturan 1990 Öncesi Gelenlerin kendi içindeki dağılım incelendiğinde sosyal güvencesi olmayanların oranı yüzde 38,8 çıkmaktadır. Dolayısıyla bu grup içinde sosyal güvenlik kapsamında çalışanların oranı da 1990 Sonrası Gelenlere göre daha yüksektir.

Sosyal güvenlik olgusunun I. ve II. Bölge’deki görünümüne bakıldığında, II. Bölge’de sosyal güvenlik kapsamında olmayanların, nüfusun çoğun - luğunu oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, söz konusu bölgenin is - tihtam özelliklerine paralel biçimde ortaya çıkmaktadır. Çizelge, ayrıca bu bölgede Yeşil Kart sahipliğinin de I. Bölge’dekinden daha yüksek ol - duğunu ortaya koymaktadır.

4.α.3. Gelir Durumları

ÇİZELGE 5
Hane Reislerinin Gelir Düzeylerinin Karşılaştırılması
(Göçmenler ve Yerliler için)

	GÖÇMENLER					YERLİLER	TOPLAM							
	G.doğu		Doğu	ç Anadolu	Akdeniz	TOPLAM								
Milyon TL	n	%	n	%	n	%	n	%						
Düzenli geliri yok	46	23,6	12	5,4	3	1,3	9	4,0	70	31,4	5	16,7	75	29,6
35-60	28	12,6	24	10,8	22	9,9	4	1,8	78	35,0	9	30,0	87	34,4
60-100	15	6,7	10	4,5	19	8,5	7	3,1	51	22,8	13	43,3	64	25,3
100-150	7	3,1	4	1,8	3	1,3	3	1,3	17	7,6	2	6,7	19	7,5
150 +	2	0,9	-	-	1	0,5	1	0,5	4	1,8	1	3,3	5	2,0
Cevapsız	2	0,9	-	-	1	0,5	-	-	3	1,3	-	-	3	1,2
TOPLAM	100	44,8	50	22,4	49	22,0	24	10,8	223	100,0	30	100,0	253	100,0

Not: Araştırmanın yapıldığı 1999 yılının ilk yarısında (1 Ocak 1999) asgari ücret, brüt 78.075.000,- TL, net 57.820.790,-TL'dir (Türk İş Yılı, 1999: 219)

Çizelge 5, göçmenlerin ve yerlilerin gelir durumlarını göstermektedir. Mahallede düzenli gelire sahip olmayanlar içinde, yüzde 31,4'lük oran ile göçmenler yerlilerden önde gelmektedir. Bu oran, göçmenlerin istihdam durumlarının sunulduğu Çizelge 1'den izlenen işsizlik oranından daha yüksektir. Bu durum büyük ölçüde enformel işlerin düzenli gelir sağlamayan niteliğiyle ilgilidir. Düzenli bir gelire sahip olmayan göçmenler içinde Güneydoğulular birinci sıradadır. Kendi içinde bu grubun yüzde 46,0'ı düzenli bir gelire sahip değildir. Bununla birlikte, bu grup, bütün göçmenler içinde yüzde 31,4'ü bulan düzenli geliri bulunmayan hane reislerinin yüzde 20,6'sını barındırmaktadır. Geriye kalan yüzde 10,8'lik kesim içinde en düşük paya sahip olan grup ise İç Anadolululardır. Düzenli bir geliri olan göçmenlerin gelir dilimlerine bakıldığında ise, geliri 35-60 milyon TL arasında olan hane reislerinin çoğunluğu (yüzde 35,0) oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, düzenli bir gelire sahip olsa da göçmenlerin önemli bir kesiminin düşük ücretli işlerde çalıştığı anlamına gelmektedir. Bu gelir dilimi içinde yer alan hane reislerinin en büyük yüzdesini (12,6) Güneydoğulular oluşturmaktadır. Güneydoğulular grubunda düzenli bir gelire sahip olan 54 hane reisinden 35-60 milyon TL arasında gelir alanlar 28 kişidir.

Diğer yandan düzenli bir geliri olmayan hane reislerinin yüzde 16,7 olduğu yerlilerde, düzenli gelire sahip olanlar içinde, 60-100 milyon TL'lik dilimde yer alanlar (yüzde 43,3) ağırlıktadır. Bu verilere göre, mahallenin gelir ortalamasını düşürenler göçmenlerdir. Ancak düzenli bir gelire sahip olmak açısından Doğulu, İç Anadolu ve Akdenizli göçmenlerin yerlilerden daha iyi olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, ortaya çıkan bu tablo, istihdam koşulları ile paralellik taşımaktadır. Örneğin, enformel sektörde çalışma ve işsizliği en fazla yaşayan Güneydoğulu göçmenler, bütün göçmen haneler içinde gelir açısından en olumsuz durumda bulunmaktadır. Aynı şekilde, enformel sektörde çalışanların yüzde 10,7, işsizliğin yüzde 3,6 olduğu Doğulularda, düzenli gelire sahip olmayanlarla 35-60 milyon TL gelire sahip olanların toplamının yüzde 16,2 olması, yerlilerde de enformel sektörde çalışanlarla, işsizlerin oransal toplamıyla düzenli bir gelire sahip olmayanların aynı (yüzde 16,7) olması da bu durumun kanıtıdır.

ÇİZELGE 6

Hane Reislerinin Gelir Düzeylerinin Karşılaştırılması
(1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve I. Bölge ile II. Bölge için)

Milyon TL	GÖÇMENLER			DEMİRTAŞ			
	90 Öncesi		TOPLAM	I.Bölge		TOPLAM	
	n	%		n	%		
Düzenli geliri yok	48	21,5	70 31,4	58	22,9	17 6,7	75 29,6
35-60	65	29,2	13 5,8	78 35,0	75 29,6	12 4,7	87 34,4
60-100 L	46	20,6	5 2,2	51 22,8	59 23,3	5 2,0	64 25,3
100-150	13	5,8	4 1,8	17 7,6	15 5,9	4 1,6	19 7,5
150 +	4	1,8	- -	4 1,8	4 1,6	1 0,4	5 2,0
Cevapsız	2	0,9	1 0,5	3 1,4	2 0,8	1 0,4	3 1,2
TOPLAM	178	79,8	45 20,2	223 100,0	213 84,2	40 15,8	253 100,0

Mahalledeki gelir durumunun zamana bağlı olarak değişimi ve mekan-daki yansımalarını ortaya koymak açısından Çizelge 6'da 1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve I. Bölgede oturanlarla II. Bölgede oturanların gelir düzeyleri karşılaştırılmaktadır. Göçmenler içinde düzenli geliri olmayanların yüzde 21,5'ini 1990 Öncesi Gelenler, yüzde 9,9'unu ise 1990 Sonrası Gelenler oluşturmaktadır.

Düzenli geliri olan hane reisleri arasında 35-60 milyon TL gelir diliminde yer alanların yüzde 29,2'si 1990 Öncesi Gelenlerden, yüzde 5,8'i 1990 Sonrası Gelenlerden oluşmaktadır. Grupların kendi içinde bir değerlendirme yapıldığında ise 1990 Öncesi Gelenlerde düzenli bir gelire sahip olmayanların oranının 1990 Sonrası Gelenler grubundan daha düşük olduğu ve düzenli geliri olanlar içinde ise çoğunluğu 35-60 milyon TL arasında gelire sahip olanların oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. 1990 Sonrası Gelenlerde düzenli bir geliri olmayanların oranı bu grubun neredeyse yarısı kadardır. Düzenli bir gelire sahip olanların en yoğun olarak bulundukları gelir dilimi ise 35-60 milyon TL'dir. Daha üst gelir diliminde yer alan hane reisleri, grubun yalnızca yüzde 20,0'ını oluşturmaktadır. I. ve II. Bölge karşılaştırıldığında ise, II. Bölgede oturanların, hem düzenli bir gelire sahip olmama hem de gelir dilimleri arasındaki dağılım açısından I. Bölgeden daha olumsuz koşullara sahip oldukları görülmektedir. Buna bağlı olarak, mahalle içinde görece düşük gelirli olanların II. Bölgeye yerleşmiş oldukları söylenebilir. Bu durum mahalle içinde yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaştığının önemli bir göstergesidir.

4.a.4. Eğitim Düzeyleri

ÇİZELGE 7
Hane Reislerinin Eğitim Düzeylerinin Karşılaştırılması
(Göçmenler ve Yerliler için)

	GÖÇMENLER					YERLİLER	TOPLAM
	G.doğu	Doğu	Ç Anadolu	Akdeniz	TOPLAM		
	n %	n %	n %	n %	n %	n %	n %
Okur-yazar değil	29 13,0	10 4,5	8 3,6	5 2,2	52 23,3	4 13,3	56 22,1
Okur-yazar	16 7,2	1 0,5	5 2,2	2 0,9	24 10,8	4 13,3	28 11,1
İlkokul	39 17,5	33 14,8	26 11,7	14 6,3	112 50,2	19 63,3	131 51,8
Ortaokul	7 3,1	2 0,9	5 2,2	2 0,9	16 7,1		16 6,3
Lise	7 3,1	3 1,3	3 1,3	1 0,5	14 6,3	3 10,0	17 6,7
Açık Öğr	- -	- -	2 0,9	- -	2 0,9	- -	2 0,8
Y.okul	- -	1 0,5	- -	- -	1 0,5	- -	1 0,4
Üniversite	1 0,5	- -	- -	- -	1 0,5	- -	1 0,4
cevapsız	1 0,5	- -	- -	- -	1 0,5	- -	1 0,4
TOPLAM	100 44,8	50 22,4	49 22,0	24 10,8	223 100,0	30 100,0	253 100,0

Çizelge 7’de göçmen ve yerli hane reislerinin eğitim durumları yine karşılaştırmalı olarak verilmektedir. Hem göçmenler hem de yerliler içinde en büyük yüzdeyi ilkokul mezunları oluşturmaktadır. Mahallede okur yazar olmayanların oranı yüzde 22,1’dir. Okur-yazar olmayanların oranının göçmenlerde 23.3, yerlilerde ise 13.3 düzeyinde olduğu görülmektedir. Yerlilerde hem ilkokul mezunlarının hem de ilkokula gitmemiş fakat okur-yazar olanların oranı göçmenlerden daha yüksektir. Diğer yandan, yerliler içinde lise sonrası eğitimine devam eden hane reisi bulunmazken, göçmenler içinde oldukça düşük bir yüzdeye (2,4) sahip olsa da, bu özellikteki hane reisine rastlanmaktadır. Göçmenlerin coğrafi kökenleri bağlamındaki ayrım üzerinden bu çizelge incelendiğinde, kentsel olanak ve fırsatları kullanamama açısından diğer göstergelerin ortaya koyduğu durumun, eğitim konusunda da geçerli olduğu gözlenmektedir. Okur-yazar olmayanların ve hiç okula gitmeyenlerin oranının Güneydoğulularda en yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, Güneydoğuluların formel işgücü piyasasında iş bulma şanslarını da azaltan bir faktördür. Çünkü kentin yarışmacı işgücü piyasasında iş arayanlar içinde, eğitilmiş olanların iş bulma ve böylece kentteki konumlarını sağlamlaştırma olasılığı daha yüksektir. Bunun yanı sıra, hem diğer üç bölgeden gelen göçmenlerin, hem de yerlilerin eğitim düzeylerinin yüksek olmadığı, bu nedenle, mahalledeki hane reislerinin yüzde 85’inin ilkokul mezunu ya da daha düşük eğitilmiş olduğu görülmektedir.

Mahallede hane reisleri arasında eğitim durumlarına ilişkin benzer göstergeler söz konusu olmasına karşın, yerlilerin göçmenlere göre formel iş piyasasında daha yüksek oranda iş edinebildikleri görülmektedir. Bunda hem göçmenlik konumuna bağlı zorlukların hem de yerlilerin kentte sahip oldukları ilişki ve bağlantıların önemli payı vardır. Sonuç olarak, Demirtaş’taki hane reislerinin genel olarak düşük bir eğitim düzeyine sahip olmasından, mahallenin kentin nitelsiz işgücünü barındırdığı anlamı çıkarılabilir.

ÇİZELGE 8

Hane Reislerinin Eğitim Düzeylerinin Karşılaştırılması
(1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve I. Bölge ile II. Bölge için)

	GÖÇMENLER					DEMİRTAŞ			
	90 Öncesi		90 Sonrası		TOPLAM	I.Bölge		II.Bölge	
	n	%	n	%	n %	n	%	n	%
Okur-yazar değil	35	15,7	17	7,6	52 23,3	43	17,0	13	5,1
Okur-yazar	23	10,3	1	0,5	24 10,8	26	10,3	2	0,8
İlkokul	93	41,7	19	8,5	112 50,2	109	43,1	22	8,7
Ortaokul	13	5,8	3	1,3	16 7,1	14	5,5	2	0,8
Lise	10	4,5	4	1,8	14 6,3	17	6,7	-	-
Açık Öğr	2	0,9	-	-	2 0,9	2	0,8	-	-
Y.okul	1	0,5	-	-	1 0,5	1	0,4	-	-
Üniversite	1	0,5	-	-	1 0,5	1	0,4	-	-
Cevapsız	-	-	1	0,5	1 0,5	-	-	1	0,4
TOPLAM	178	79,8	45	20,2	223 100,0	213	84,2	40	15,8

Çizelge 8, göçmenler arasındaki yüzde 23,3 oranındaki okur-yazar olmayan hane reislerinin yüzde 15,7'sini 1990 Öncesi Gelenlerin, yüzde 7,6'sını 1990 Sonrası Gelenlerin oluşturduğunu ortaya koymaktadır. 1990 Sonrası Gelenler kendi içinde değerlendirildiğinde ise bu grupta yer alan hane reislerinin 2/3'sinden fazlasının okuma yazma bilmeyen, okur-yazar ve ilkököl mezunu olduğu gözlenmektedir.

Aynı çizelgeden I. ve II. Bölge arasındaki eğitim durumlarının karşılaştırılmasından elde edilen sonuç ise, II. Bölge'de yoğunlaşan nüfusun daha eğitimsiz olduğudur. II. Bölgede yaşayanlar arasında ortaokul sonrası eğitim almış olan hane reisine rastlanmamaktadır. Bu bölgedeki okur-yazar olmayanlar ile ilkököl mezunu olanların oranı da I. Bölgenin üzerindedir. Eğitim düzeyinin bireyin toplumsal konumunu belirleyen önemli bir sosyo-ekonomik statü değişkeni olduğu yinelenirse, II. Bölge'deki yoksulluk koşullarının ortaya çıkmasında, göç süreci kadar, düşük eğitim olgusunun da etkili olduğu söylenebilir. Nitekim, yalnızca 7'sinin ortaokul ve üstü eğitim almış olduğu 1990 Sonrası Gelenlerin formel sektörde daha düşük düzeyde istihdam olanağı yakaladıkları veya daha düşük gelirli işlerde çalıştıkları görülmektedir. Aynı durum yalnızca 2 hane reisinin ortaokul mezunu olduğu, daha yüksek eğitilmiş

kimsenin bulunmadığı II. Bölge için daha büyük oranda geçerlidir. Eğitim düzeylerinin 1990 Sonrası Gelenlerde ve özellikle II. Bölgede yaşayan hane reisleri arasında bu denli düşük olması, hane reislerinin kentsel işgücü piyasasındaki şimdiki konumlarını olumsuz yönde etkilerken aynı zamanda onların gelecekteki iş bulma ve kentteki konumlarını sağlamlaştırma şanslarını da azaltmaktadır. Bu durum, söz konusu grupların kent yaşamındaki geleceklerine ilişkin umut beslemelerini de engellemekte ve daha kalıcı ve şiddetli olma özelliği ile tanımlanan "yeni kentsel yoksulluğu" ortaya çıkaran koşulları hazırlamaktadır.

4.a.5. Yoksulluk Göstergeleri Olarak Bazı Geçinme Stratejileri

Araştırmada hane reislerinin sosyo-ekonomik göstergelerinin yanında, mahalledeki yoksulluk sorununu ortaya koyan çok sayıda farklı bulguya da ulaşılmıştır. Yaşanan konutun olumsuz oturma ve kullanma koşulları, yetersiz beslenme ve düşük sağlık göstergeleri, sağlık hizmetlerinden yararlanamama gibi bulgular bunlardan bazılarıdır¹⁰. Burada bir geçinme stratejisi olarak başvuru ve yoksullaşma göstergeleri olarak kabul edilebilecek bazı bulgulara yer verilecektir. Bunlar çocuğunu okutamama, çalıştırma ve hanede hane reisi dışında çalışanların varlığı ve sayısına ilişkin elde edilen bulgulardır.

ÇİZELGE 9
Okuma Çağında Olup da Okula Gönderemediğiniz Çocuğunuz Var mı?
(Göçmenler ve Yerliler için)

	GÖÇMENLER					YERLİLER	TOPLAM
	G.doğu	Doğu	Ş Anadolu	Akdeniz	TOPLAM		
	n %	n %	n %	n %	n %	n %	n %
Evet	37 16,6	10 4,5	3 1,3	4 1,8	54 24,2	4 13,3	58 22,9
Hayır	60 26,9	40 17,9	45 20,2	19 8,6	164 73,6	25 83,3	189 74,7
Cevapsız	3 1,3	- -	1 0,5	1 0,5	5 2,2	1 3,3	6 2,4
TOPLAM	100 44,8	50 22,4	49 22,0	24 10,8	223 100,0	30 100,0	253 100,0

Ankete katılan, hane reislerinin yüzde 22,9'u, okuma çağına geldiği halde okula gönderemediği çocuğu olduğunu belirtmiştir. Çizelge 9'dan da görüleceği gibi, yerli hane reislerinin yüzde 83,3'ü, göçmen hane

reislerinin ise yüzde 73,6'sı çocuğunu okula gönderebilmektedir. Çocuğunu okula gönderemeyen göçmenler içinde Güneydoğuluların en büyük yüzdeye sahip olduğu görülmektedir. Bu gruptaki hane reislerinin ancak yüzde 60,0'ı çocuğunu okula gönderdiğini belirtmiştir. Çocuğunu okula gönderemediğini belirten göçmen hane reislerinin 2/3'sini Güneydoğulular oluşturmaktadır.

Okuma çağındaki çocuğunu çalıştıran ailelerin olup olmadığı araştırıldığında ise, göçmen hane reislerinin yüzde 19,3'ünden, yerli hane reislerinin ise yüzde 13,3'ünden "Evet" yanıtı alınmıştır. Buradan, çocuğunu okula gönderemediğini belirten yüzde 13,3 düzeyindeki yerli hane reislerinin tamamının çocuğunu çalıştırdığı anlaşılmaktadır. Göçmenler içinde çocuğunu çalıştırdığını belirten hane reisleri arasında yine Güneydoğulular en önde gelmektedir. Yukarıdaki iki çizelge karşılaştırıldığında, çocuğunu okula gönderemeyen toplam hane reislerinin oranı yüzde 22,9 iken, çocuğunu çalıştıranların oranının yüzde 18,6 olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzde 4,3'lük bir kesimin çocuğunu okutmadığı gibi çalıştırmadığını ortaya çıkarmaktadır. Yakından incelendiğinde ise, söz konusu çocukların göçmen ailelere ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, göçmen hane reislerinin okuma çağındaki çocuklarını çalıştırdıklarını gizleme eğilimini gösterebileceği gibi, günümüz metropollerinde kentsel yoksulluğun bir sonucu olarak sayısı her geçen gün artan "sokak çocukları"nın üretilme sürecinin işaretleri olarak da yorumlanabilir.

ÇİZELGE 10
Okuma Çağında Olup da Çalışan Çocuğunuz Var mı?
(Göçmenler ve Yerliler için)

	GÖÇMENLER					YERLİLER		TOPLAM	
	G.doğu	Doğu	Ç Anadolu	Akdeniz	TOPLAM				
	n %	n %	n %	n %	n %	n %	n %	n %	n %
Evet	25 11,2	9 4,0	7 3,1	2 0,9	43 19,3	4 13,3	47 18,6		
Hayır	70 31,4	41 18,4	40 18,0	20 9	171 76,7	25 83,3	196 77,5		
Cevapsız	5 2,2	- -	2 0,9	2 0,9	9 4,0	1 3,3	10 4,0		
TOPLAM	100 44,8	50 22,4	49 22,0	24 10,8	223 100,0	30 100,0	253 100,0		

Çizelge 10 ise, göçmen ve yerli ailelerde, hane reisi dışında çalışanların oranının birbirine oldukça yakın olduğunu göstermektedir. Göçmen hane reislerinin yüzde 40.8'i yerli hane reislerinin ise yüzde 36.7'si hane - de kendisi dışında çalışan(lar)ın bulunduğunu belirtmiştir. Hem göçmenlerin hem de yerlilerin, hanede birden çok kişinin çalışmasını, hane gelirindeki dalgalanmaları azaltıcı işleviyle, önemli bir geçim stratejisi olarak benimsedikleri anlaşılmaktadır. Göçmen ve yerli aileler arasındaki farklılaşma, söz konusu çalışan(lar)ın kim(ler) olduğu konusunda - dır. Hanede kendisi dışında çalışan(lar)ın olduğunu belirten göçmen hane reislerinin (91) yarısından fazlası (50) kendisi dışında çalışanın "oğlu" ve yaklaşık 1/5'i (17) "eşi" olduğunu söylemiştir. Hanede kendisi dışında çalışan(lar)ın olup olmadığı sorusuna "Evet" yanıtını veren 11 yerli hane reisinden, 5'i bu kişinin "oğlu", 3'ü ise "eşi" olduğunu belirtmiştir.

ÇİZELGE 11
Hanede Hane Reisi Dışında Çalışan(lar) Var mı?
(Göçmenler ve Yerliler için)

	GÖÇMENLER					YERLİLER	TOPLAM
	G.doğu	Doğu	İç Anadolu	Akdeniz	TOPLAM		
Milyon TL	n %	n %	n %	n %	n %	n %	n %
Evet	33 14,8	23 10,3	22 9,9	13 5,8	91 40,8	11 36,7	102 40,3
Eşi	1 0,5	3 1,3	9 4,0	4 1,8	17 7,6	3 10,0	20 7,9
Oğlu	29 13,0	11 4,9	3 1,3	7 3,1	50 22,4	5 16,7	55 21,7
Kızı	2 0,9	1 0,5	5 2,2	- -	8 3,6	1 3,3	9 3,6
Kardeş /							
Ağabey	2 0,9	2 0,9	- -	- -	4 1,8	1 3,3	5 2,0
Oğlu ve kızı	1 0,5	1 0,5	3 1,3	1 0,5	6 2,8	- -	6 2,4
Gelini	- -	1 0,5	- -	- -	1 0,5	- -	1 0,4
Oğlu ve							
Damadı	- -	1 0,5	- -	- -	1 0,5	- -	1 0,4
Babası	- -	- -	1 0,5	1 0,5	2 0,9	- -	2 0,8
Eşi ve Oğlu	- -	- -	1 0,5	- -	1 0,5	- -	1 0,4
Diğer	- -	1 0,5	- -	- -	1 0,5	1 3,3	2 0,8
Hayır	65 29,1	26 11,7	27 12,1	11 4,9	129 57,8	19 63,3	148 58,4
Cevapsız	2 0,9	1 0,5	- -	- -	3 1,3	- -	3 1,3
TOPLAM	100 44,8	50 22,4	49 22,0	24 10,8	223 100,0	30 100,0	253 100,0

Çizelge 12 ise, göçmen ve yerli ailelerden evlendiği halde kendileriyle birlikte yaşamaya devam eden çocuğu olanların oranını göstermektedir. Bu oran göçmen ailelerde yüzde 17,5 iken yerlilerde yüzde 3,3 düzeyindedir. Göçmen ailelerde, özellikle Güneydoğulu ve Akdenizliler'de bu olgunun rastlanabilirliği daha yüksektir. Bu olgu, göçmenler arasında geleneksel yaşam tarzının sürdürüldüğünün bir işareti olmakla birlikte, aynı zamanda bir yoksulluk göstergesi olarak da yorumlanabilir. Göçmenlerin kısıtlı ekonomik koşullarının, evlenen çocuğun haneden ayrılarak yeni bir birim kurmasına yetmemesi sonucunda ortaya çıkan bu durum, çok çalışanlı hanelerin oluşturularak, geçinme sorunlarının azaltılmasını amaçlayan bir yaşama stratejisinin uzantısıdır. Evlendiği halde ailesiyle birlikte yaşamaya devam edenlerin söz konusu ağırlığı, aynı zamanda, hanede hane reisi dışında çalışanların oranını da yükselten bir etkidir.

ÇİZELGE 12
Evlendiği Halde Bu Hanede Yaşamaya Devam Eden Çocuk Var mı?
(Göçmenler ve Yerliler için)

	GÖÇMENLER					YERLİLER	TOPLAM
	G.doğu	Doğu	ç Anadolu	Akdeniz	TOPLAM		
	n %	n %	n %	n %	n %	n %	n %
Evet	23 10,3	5 2,2	4 1,8	7 3,1	39 17,5	1 3,3	40 15,8
Hayır	71 31,8	45 20,2	44 19,8	16 7,2	176 78,9	28 93,3	204 80,6
Cevapsız	6 2,7	- -	1 0,5	1 0,5	8 3,6	1 3,3	9 3,6
TOPLAM	100 44,8	50 22,4	49 22,0	24 10,8	223 100,0	30 100,0	253 100,0

Haneye ait tüm bu bilgilerin incelenmesi, kente geliş zamanına ve 1990 sonrası yaşanan göçün değişik boyutlarına ve bunun yanında oturlan konut alanına bağlı olarak yaşanan farklılaşmaları ortaya koymak açısından da anlamlı bilgiler sunmaktadır. 1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler arasında okuma çağındaki çocuğunu okula göndermeyen ailelerin karşılaştırılması Çizelge 13'te yapılmaktadır. Göçmenler genelinde yüzde 24,2 düzeyinde olan çocuğunu okula gönderemeyen ailelerin yüzde 17,0'ını 1990 Öncesi Gelenler, yüzde 7,2'sini 1990 Sonrası Gelenler oluşturmaktadır. Gruplar kendi içinde değerlendirildiğinde 1990 Öncesi Gelenlerin yüzde 21,3'ü, 1990 Sonrası

Gelenlerin ise yüzde 35,5'inin çocuğunu okula gönderememektedir. Bu oranın 1990 Sonrası Gelenlerde oldukça yüksek çıkması, hane reislerinin eğitim düzeyleri ve gelir durumları ile paralellik taşımaktadır. Ayrıca, söz konusu gruptaki göçmenlerin büyük çoğunluğunun geldiği Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'ndeki olağanüstü yaşam koşullarının da etkisi olduğu söylenebilir.

Aynı çizelgeden, I. Bölge ve II. Bölge'ye ait bulgular incelendiğinde, birinci grubun mahalle toplamında yüzde 22,9'u bulan çocuğunu okula gönderemeyen aileler içinde yüzde 19,0'lık bir paya sahip olduğu, ikinci grubun payının ise yüzde 3,9 olduğu izlenmektedir. Gruplar kendi içinde değerlendirildiğinde, okuma çağındaki çocuğunu okula gönderemeyen hane reislerinin oranının, Doğu ve Güneydoğuluların toplam nüfus içindeki payının daha yüksek olduğu II. Bölge'de daha yüksek çıkmakla beraber (10/40), iki bölge arasında büyük bir farka rastlanmadığı belirtilmelidir.

ÇİZELGE 13

Okuma Çağında Olup da Okula Gönderemediğiniz Çocuğunuz Var mı?
(1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve I. Bölge ile II. Bölge için)

	GÖÇMENLER			DEMİRTAŞ		
	90 Öncesi		TOPLAM	I.Bölge		TOPLAM
	n	%		n	%	
Evet	38	17,0	54 24,2	48 19,0	10 3,9	58 22,9
Hayır	135	60,5	164 73,6	161 63,6	28 11,1	189 74,7
Cevapsız	5	2,2	5 2,2	4 1,6	2 0,8	6 2,4
TOPLAM	178	79,8	223 100,	213 84,2	40 15,8	253 100,

Okuma çağındaki çocuğunu çalıştıran aileler araştırıldığında ise, Çizelge 14'ün sunduğu bulgulara ulaşılmaktadır. 1990 öncesi gelen göçmenler mahallede çocuğunu çalıştırdığını belirten göçmen hane reislerinin yüzde 12,6'sını oluştururken, 1990 sonrası göç eden hane reisleri ise bu oranın yüzde 6,7'sini oluşturmaktadır. Toplam göçmen hane reisleri içindeki ağırlıkları dikkate alındığında, 1990 Sonrası Gelenler içinde çocuğunu çalıştırdığını belirten hane reislerinin 1/3 düzeyinde olduğu söylenebilir. Aynı konuda, I. Bölge ile II. Bölge bulguları karşılaştırıldığında, II. Bölge'de yaşayan hane reislerinin, 1/3'ünün okuma çağındaki

çocuğunu çalıştırdığı göze çarpmaktadır. İki bölge kendi içinde değerlendirildiğinde I. Bölge'de yaşayanlar arasında çocuğunu çalıştırdığını söyleyen hane reislerinin oranı yüzde 15,9 iken II. Bölge'de bu oran yüzde 32,5'e ulaşmaktadır.

ÇİZELGE 14

Okuma Çağında Olup da Çalışan Çocuğunuz Var mı?
(1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve I. Bölge ile II. Bölge için)

	GÖÇMENLER			DEMİRTAŞ		
	90 Öncesi	90 Sonrası	TOPLAM	I.Bölge	II.Bölge	TOPLAM
	n %	n %	n %	n %	n %	n %
Evet	28 12,6	15 6,7	43 19,3	34 13,4	13 5,1	47 18,5
Hayır	141 63,2	30 13,5	171 76,7	171 67,6	25 9,9	196 77,5
Cevapsız	9 4,0	- -	9 4,0	8 3,2	2 0,8	10 4,0
TOPLAM	178 79,8	45 20,2	223 100,0	213 84,2	40 15,8	253 100,0

Göçmenler ile yerliler karşılaştırılırken önemli bir **geçim stratejisi olarak** tanımlanan "çok çalışanlı hane" olgusuna, geliş tarihi ve göç süreci ile mahallede oturdukları bölge temel alınarak yapılan **karşılaştırmalar** açısından da anlamlı bir gösterge olarak bakılabilir. Demirtaş'ta, hanede birden çok kişinin çalışması olgusu, genel olarak hane reisinin gelirinin tek başına yeterli olmamasından kaynaklanmaktadır. Çizelge 15'e göre, hane içinde, hane reisi dışında çalışanların oranının en yüksek rakamının, daha olumsuz ekonomik koşullara sahip olan, 1990 Sonrası Gelenler ve II. Bölge'de yaşayanlar içinden çıkması, bu olgunun yoksullukla ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır. Gerek 1990 Öncesi Gelenler-1990 Sonrası Gelenler, gerekse de I. Bölge-II. Bölge karşılaştırmasında gruplar arasında ortaya çıkan farklılaşmalar, bu çalışan(lar)ın kim(ler) olduğu konusundadır. 1990 Sonrası Gelenler ile II. Bölge gruplarında yer alan hane reislerinin neredeyse hiçbiri kendisi dışında çalışanın "eşi" olduğunu belirtmemiştir. Bu gruplarda çalışan kişiler genellikle hane reisinin "oğlu" iken, 1990 Öncesi Gelenler ile I. Bölge'de oturanlarda eşinin çalıştığını belirtenler önemli bir paya sahiptir. Yine kendisi dışında çalışanın "kızı" olduğunu belirten hane reislerinin 1990 Sonrası Gelenler'de 1 kişi ve II. Bölge'de oturanlarda 2 kişi olduğu görülürken, diğer her iki grupta da 7'şer hane reisinin kızının çalıştığı bilgisine ulaşılmıştır.

ÇİZELGE 15
Hanede Hane Reisi Dışında Çalışan(lar) Var mı?
 (1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve I. Bölge ile II. Bölge için)

	GÖÇMENLER			DEMİRTAŞ		
	90 Öncesi	90 Sonrası	TOPLAM	I.Bölge	II.Bölge	TOPLAM
	n %	n %	n %	n %	n %	n %
Evet	67 30,1	24 10,8	91 40,8	81 32,0	21 8,3	102 40,3
Eşi	17 7,6	- -	17 7,6	19 7,5	1 0,4	20 7,9
Oğlu	31 13,9	19 8,4	50 22,4	41 16,2	14 5,5	55 21,7
Kızı	7 3,1	1 0,5	8 3,6	7 2,8	2 0,8	9 3,6
Kardeş / Ağabey	2 0,9	2 0,9	4 1,8	3 1,2	2 0,8	5 2,0
Oğlu ve kızı	5 2,2	1 0,5	6 2,7	6 2,4	- -	6 2,4
Gelini	1 0,5	- -	1 0,5	1 0,4	- -	1 0,4
Oğlu ve Damadı	- -	1 0,5	1 0,5	1 0,4	- -	1 0,4
Babası	2 0,9	- -	2 0,9	2 0,8	- -	2 0,8
Eşi ve Oğlu	1 0,5	- -	1 0,5	- -	1 0,4	1 0,4
Diğer	1 0,5	- -	1 0,5	1 0,4	- -	2 0,8
Hayır	108 48,4	21 9,4	129 57,8	130 51,4	18 7,1	148 58,5
Cevapsız	3 1,3	- -	3 1,3	2 0,8	1 0,4	3 1,2
TOPLAM	178 79,8	45 20,2	223 100,	213 84,2	40 15,8	253 100,0

Hane reisi dışında çalışanların kim olduğuna ilişkin olarak, 1990 Öncesi Gelenler ile I. Bölge'de oturanlar-1990 Sonrası Gelenler ile II. Bölge'de oturanlar arasında ortaya çıkan bu farklılaşma, ortalama kentte kalış süresinin ataerkil tutumlara ilişkin bazı değişimlere yol açtığı anlamına gelebilir. Ayrıca, mahallede yapılan görüşmelere ve anketler sırasındaki gözlemlere dayanılarak mahalledeki "çalışan kadın" oranının anketlerin ortaya çıkardığından daha yüksek olabileceği belirtilmelidir. Evlere temizlik işine gitmenin "onur kırıcı" nitelikte bir iş olarak algılanması nedeniyle, kimi durumlarda eşi bu işte çalışan hane reislerinin bu durumu açıklamaktan kaçınmış olabileceği düşünülmektedir.

Son olarak yine bir geçinme stratejisi olarak değerlendirilebilecek ve aynı zamanda yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaşmasına doğrudan

etkide bulunan iki bulguya değinmek gerekmektedir. Bunlar oturmak üzere mahallenin seçilmesinde "toplumsal çevrenin varlığı" ve Demirtaş'ın "bir yoksul mekanı olarak algılanışı"dır. Araştırma sonuçları hem göçmenler hem de yerliler içinde etnik, mezhepsel temelde bir enformel dayanışma/cemaatleşme olgusunun yaşandığını ve bunun da özellikle de yerleşmek üzere bu mahallenin seçilmesinde ve iş/konut edinme mücadelelerinde önemli bir strateji olarak kullanıldığı ortaya koymuştur (Kaygalak, 1999: 207). Mahalleyi seçmede toplumsal çevre kadar önemli diğer bir etken ise Demirtaş'ın hem göçmenler hem de yerliler tarafından bir "yoksul mekanı" olarak görülmesidir. Hane reislerinin yüzde 47,4'ü, "yoksul bölgesi olduğu için" mahalleyi seçtiğini belirtmiştir (Kaygalak, 1999: 218). Bir "sığınma" ve "dayanışma" arayışıyla Demirtaş'ın seçilmesi yoksulluk gerçeğinin kabul edilmesi, fark edilmesi anlamına gelmektedir. Hem bu enformel dayanışma olgusu hem de mahallenin bir yoksul bölgesi olarak görülmesi yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaşmasına etkide bulunan faktörler olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

Kapitalizmin 1970'lerdeki ekonomik krizinin aşılması doğrultusunda dünya ölçeğinde gündeme gelen yapısal değişimler, kentlerdeki sosyomekansal eşitsizliklerin artmasına yol açarken yoksulluk olgusuna yeni bir içerik kazandırmıştır. Söz konusu içerik, yoksulluğun hem daha geniş toplumsal kesimleri etkilemesi hem de daha kalıcı niteliğe sahip olması bakımından "yeni" olarak nitelendirilmektedir. Gerek işçi sınıfının örgütlülüğünün zayıflatılarak ücretlerinin düşürülmesi gerek dolaylı ücret kapsamında yer alan kamu harcamalarının azaltılması ve gerekse de ücretli çalışanlar arasındaki gelir dağılımı farklılaşmalarının ciddi boyutlara varması, kent yaşantısı içinde yoksulluğu giderek daha kapsamlı ve çok boyutlu bir sorun haline getirmiştir.

Her dönemde yoksulluk ile arasında yakın bir ilişki bulunan göç olgusunun, günümüz kentlerinin önemli bir sorunu olan yeni kentsel yoksulluk ile etkileşimi şu şekilde ortaya konabilir:

1. Yeni kentsel yoksulluğun önemli boyutlarını oluşturan toplumsal ve mekansal ayrılmalar ve dışlanma olgusu, kente yeni yerleşen göçmenleri konut, iş ve gelir bakımından eski göçmenlerin ilk geldiklerinde yakaladıkları olanaklardan yoksun bırakmakta ve bu anlamda göçmenler üzerinde yoksulluğun kronikleşmesi yönünde sonuçlar doğurmaktadır.

2. Yeni kentsel yoksulluğu ortaya çıkaran önemli gelişmelerden biri olan üretim sürecinin esnekleştirilmesi ve taşeron üretim biçimlerinin yaygınlaşması sonucu enformel istihdamın genişlemesi en çok göçmen işçileri etkilemektedir.

3. Özellikle azgelişmiş ülkelerde Dünya Bankası ve IMF'nin yönlendirdiği tarımsal politikalar (genel olarak devletin tarım sektörüne desteğini azaltan) sonucunda kır yoksulu haline gelerek kente göç edenler, ekonomik büyümenin yavaşladığı, gelir dağılımı eşitsizliklerinin daha da şiddetli biçimde yaşandığı kentlerde hem yoksulluğu arttıran hem de ondan en çok etkilenen kesimleri oluşturmaktadır.

Göçün yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaşmasındaki rolü ise hem göç ve yeni kentsel yoksulluk arasındaki bu sıkı etkileşime dayanmakta hem de bu etkileşimi daha da güçlendiren bir sonuç yaratmaktadır. Ucuz arsa ve konut bulma, iş arama süreçlerinde etkili olan enformel dayanışma ağları ve kimi durumlarda ırksal, etnik ve dinsel ayrımcılık olguları nedeniyle göçmenlerin kentin yoksul bölgelerini seçmeleri de söz konusu etkileşimi hızlandırarak göçün mekansal olarak yoğunlaşmasına katkıda bulunmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, mikro düzeyde yapılmış bir alan araştırması olan Demirtaş çalışmasında tüm bu gelişmeleri yansıtan belli eğilimlere rastlandığı söylenebilir. Bu yazı çerçevesinde anlamlı olabilecek bulguları kısaca özetlemeye çalışırsak, mahallenin ekonomik açıdan aktif olan nüfusunun çoğunluğunu göçmenler oluşturmakta ancak, hem işsizlik hem de enformel sektörde çalışanların oranı açısından en yüksek rakamlara yine bu grup içinde rastlanmaktadır. Enformel sektör çalışanlarının ve işsizlerin sayısının yüksek olması sonucunda, göçmenler içinde sosyal güvenlik kapsamında olmayanların oranı da daha yüksek çıkmaktadır. Gelir durumları incelendiğinde göçmenlerin hem düzenli bir gelire sahip olma hem de gelir düzeyi açısından yerlilerden daha olumsuz koşullara sahip oldukları görülmektedir. Eğitim düzeyi mahallede genel olarak düşük olmakla birlikte, göçmenler okur yazarlık oranı açısından da yerlilerin gerisinde kalmaktadırlar. Göçmen aileler içinde, çocuğunu okula gönderemeyen ve okuma çağındaki çocuğunu çalıştıran ailelerle karşılaşma oranının yerlilerinkinden fazla olması da olumsuz gelir koşullarının bir uzantısıdır. Yine bu ailelerde, hane reisi dışında çalışanların bulunduğu ailelerin oranı da yerlilerde olduğundan daha yüksektir. Yerlilerden farklı olarak, göçmenler içerisinde çok çalışanlı hanelerin oranını arttıran önemli bir etmen ise,

evlenen çocukların bir işte çalışsalar bile, yetersiz ekonomik koşulları nedeniyle ayrılmayıp, aynı evde yaşamaya devam etmesidir.

Ne var ki, göçmenler ile yerliler arasındaki bu karşılaştırmaların varlığı sonuç, Demirtaş'ta yaşayan yerli nüfusun yüksek yaşam standartlarına sahip olduğu değildir. Çünkü, istihdam, gelir, eğitim ve diğer sosyo-ekonomik değişkenler bağlamında, Demirtaş'ın yerlilerinin içinde bulunduğu koşullar, göçmenlerden görece iyi olmakla birlikte, çok büyük bir farklılık göstermemektedir.

Demirtaş'ta göçmenlerin kendi içinde de, göçmenlerle yerliler arasındaki eşitsizlikleri aratmayacak düzeyde farklılaşmalar yaşanmaktadır. Göçmenlerin kendi içindeki etnik ve dinsel kimlik farklılaşmalarına ve göç etme biçimine bağlı olarak ortaya çıkan farklılaşmalar, mahalledeki eşitsizlikleri daha karmaşık ve çok boyutlu bir hale getirmektedir. Görünüşte, coğrafi köken ayırımına dayanan bu gruplaşmalar, gerçekte, etnik ve dinsel düzlemde ortaya çıkan daha derin kimlik farklılaşmalarına ve kentte kalış sürelerine dayanmaktadır.

Doğulu ve Güneydoğulular (Kürtler), İç Anadolu'lular (Türk-Alevi) ve Akdenizliler (Arap-Alevi) arasında farklılaşmalar incelendiğinde, sigortalı ve güvenceli işlerde çalışma ve gelir düzeyi açısından en iyi durumda olan göçmenlerin İç Anadolu'lular olduğu görülmektedir. Onları Akdenizliler grubu izlemektedir. Bu durum, her iki grubun da mahallenin en eski göçmenleri olmaları yani, iş bulma ve yerleşme açısından kent ekonomisinin daha geniş olanaklar sunduğu dönemlerde kente gelmiş olmaları ile açıklanabilir.

Doğulu ve Güneydoğulular, Demirtaş'ta yaşayan göçmenler içinde kente eklemelenme konusunda en zayıf durumda olanlardır. Güneydoğulular önde gelmek üzere, enformel sektörde çalışma ve sosyal güvenceden yoksun olma, gelir, eğitim ve işsizlik düzeyleri, çocuğunu okula gönderememe ve okuma çağındaki çocuğunu çalıştırma, oturulan konutun kullanma koşulları ve sağlıkla ilgili göstergeler incelendiğinde bu iki grubun yoksulluk koşullarının daha ileri boyutlara ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu iki gruba ilgili sosyo-ekonomik göstergelerin ve refah düzeylerinin daha olumsuz olması, Doğulu ve Güneydoğulu göçmenlerin, mahalleye son dönemde göç edenler içinde çoğunluğu oluşturmaları ile ilgilidir. Son yıllarda kentlerde yaşanan ekonomik dönüşümler ve göç sürecinin değişen niteliği bu olumsuzluğu yaratan iki önemli faktördür. 1980 sonrası gündeme gelen ekonomik politikaların,

kente gelen göçmenler açısından istihdam ve kentle eklemlenme olanaklarını ciddi biçimde daraltması ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yaşanan şiddet olaylarına bağlı olarak ortaya çıkan ve isteğe bağlı olmaksızın gerçekleşen "zorunlu göç" olgusu, 1990 sonrası gelen göçmenlerin kentteki yapılarla daha sorunlu bir ilişki içinde olmalarına yol açmıştır.

Mahallede son yıllarda ortaya çıkan mekansal ayrımlaşmanın dikkate alınmasıyla oluşturulan I. Bölge ve II. Bölge grupları arasında bir karşılaştırma yapıldığında ise, mahallenin güneyindeki ilk yerleşim alanı olan I. Bölge ile, kuzeyinde yer alan ve 1989 yılında imara açılmış olan II. Bölge arasındaki farklılaşmalar mahalle içindeki yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaşma olgusunu ortaya koyduğu görülmektedir. II. Bölgede yaşayanların gelir düzeylerinin I. Bölgede yaşayanlardan daha düşük olduğu saptanmıştır. 1990 sonrası dönemde zorunlu göçle gelmiş olanların bu bölge nüfusu içindeki ağırlığının I. Bölgeden fazla olması da bu bölgedeki yoksulluğu arttıran bir etmendir. Yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaştığı bu bölgede, işsizlik, enformel sektörde çalışma, gelir düzeyinin düşüklüğü, sosyal güvenceden yoksun olma, çocuğunu okula gönderememe ve bir işte çalıştırma, hane reisi dışındaki aile üyelerinin çalışma oranları I. Bölge'den yüksek çıkmıştır. Ayrıca II. Bölgede ortaokuldan yüksek eğitim alabilmiş olan hane reisine rastlanmamıştır. Hem sosyo-ekonomik göstergeler hem de konut alanının niteliği ve çevre koşulları açısından II. Bölge'nin bu olumsuz koşulları, bu bölgede oturan Demirtaşlılar'ın yaşam standartlarını oldukça düşürmektedir. Esas olarak gelir eşitsizliğinin bir sonucu olan bu mekansal farklılaşma, iş bulma, kentle ilişkiye geçme, kentsel hizmetlerden yararlanma ve kentte yerleşikleşme açısından mahallede yaşayan göçmenler arasında yeni bir eşitsizlik kaynağı yaratmaktadır.

Sonuç olarak bu araştırmanın bulguları, günümüz kentlerinde ücretli çalışanlar açısından belirgin bir yoksullaşma sürecinin yaşandığını, kentte mekansal ayrımlaşmaların gitgide güçlenerek kendini hissettirdiğini ve göçün, Türkiye'ye özgü bir olgu olarak da zorunlu göçün, kentteki yoksullaşan kitlelerin büyümesi ve yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaşması üzerinde doğrudan sonuçları olduğunu ortaya koymaktadır. Kent yoksullarının siyasal bilinci açısından, bu tür mekansal yoğunlaşmanın nasıl bir etkide bulunacağı sorusunun yanıtının kuramsal düzeyde verilmesi olanaklı değildir. Kuşkusuz, göçmenler içinde bulundukları koşullardan rahatsızdırlar. Ancak bu durumun gerisindeki süreçleri ne derece sağlıklı değerlendirebildikleri, yani siyasi

bilinçleri, siyasal eylemlerinin de belirleyicisi olacaktır. Bu noktada ikilem, söz konusu nüfusun kendi içlerindeki sosyo-kültürel, dinsel, etnik ve mekansal farklılıklar çevresinde bölünmüşlüğüne körukleyen bir kimlik siyasetine mi, yoksa bu farklılıkları aşan, yoksulluğu ve dışlanmışlığı kapitalizmin ve sermayenin mantığını yansıtan bir kentleşme biçiminin ürünü olarak gören dayanışmacı bir sınıf siyasetine mi yönelecekleridir. Kesin olan ikincisi yönünde atılacak adımların, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik adımlar olacağıdır.

Notlar

1- Yeni kentsel yoksulluk olgusu konusunda çalışan bazı araştırmacılar ekonomik ve toplumsal olarak dışlanan kesimlerden söz ederken klasik sınıf yapısı dışında yeni bir kategorinin (sınıf-altı/underclass) ortaya çıktığını ileri sürmektedirler (Gans, 1993: 327; Mingione, 1993: 326; Silver, 1993: 337; Wacquant, 1997: 345; Habermas, 1999: 40). Uzun süreli işsizler, tek ebeveynli aileler, emekli aylığı ile geçinen ya da muhtaç durumdaki kişiler, iş bulma ve çalışma şansları düşük olan göçmenler gibi yaşamını sürdürmek konusunda devlete bağımlı olanlar bu kategori içinde tanımlanmaktadır. Ancak, tamamen heterojen olan bu kesimleri, tek bir kategori altında toplayan ve işlevsiz olarak gören "sınıf-altı" oldukça belirsiz bir kavramlaştırmadır. Zaten sınıf-altı içinde görülen, sürekli istihdam olanağı bulunmayan, zaman zaman çalışan ve zaman zaman da yedek emek ordusunun üyelerini oluşturan toplumsal gruplar 'alt-proleterya' içinde tanımlanabilecek kesimlerdir (Öngen, 1996:218-219). Yine, sınıf-altı içinde sayılan işsizler, düşük ücretliler göçmenler işçi sınıfının bir parçası durumundadır. Nitekim Marx, Kapital'de şöyle demektedir: "Bunun için, toplumsal açıdan bakıldığında, işçi sınıfı emek sürecine doğrudan doğruya katılmadığı zaman bile, tıpkı sıradan bir emek aracı gibi sermayenin tamamlayıcı bir parçasıdır" (1986: 589) Ayrıca, bu kavramlaştırma toplumdaki sosyo-ekonomik değişmelerin genel yoksullaşma olgusu üzerindeki etkisini anlamaya da engeldir (Çam, 1999:205, 210). Muhafazakar vurgulara sahip bu tür bir kavramlaştırma en fazla devletin ekonomik anlamda işe yaramaz olarak gördüğü belli grupları dışlamasına meşruluk kazandırmaktadır.

2- Şengül, Marx'ın da kapitalizmin doğasında ve mantığında mevcut bir eğilim olduğunu belirttiği küreselleşmenin, 1970'lerden bu yana teknolojik bir kaçınılmazlıktan çok, çökuluslu şirketler ve IMF ile Dünya Bankası ve benzer kuruluşların öncülüğünde dayatılan (ve fakat basitçe tek merkezden belirlenmiş ve tasarlanmış olmayan) bir proje çerçevesinde algılanması gerektiğinin altını çizmektedir (2000a: 114).

3- Uydu-kentleşme süreci ile birlikte üst gelir grubuna sahip olanların merkezi iş alanı çevresindeki eski itibarlı konut alanlarını terketmesi sonucu bu konutların

sahipleri tarafından, yeni kentsel işlevlere uygun biçimde, yeniden inşa edilmek üzere olduğu gibi tutulması ve gittikçe köhneleşmesi iç kent çöküntü alanlarının (inner city decay) oluşmasına neden olmuştur (Köksal, 1986:26-27).

4- Mingione (1981:59), her ülkede orta sınıfların burjuva egemenliğinin en güçlü kitle - sel desteğini oluşturduğunu belirterek, bu kesimin, kentsel toplumsal hareketlerle, kent mekanındaki katmanlaşma olgusuna gösterdiği muhalefetin, kapitalizmin bugünkü meşruluk krizinin önemli bir işareti olduğuna dikkat çekmektedir.

5- Dahrendorf'un tanımıyla, yaşam şansları, belli bir toplumsal konumdaki bireye toplumun sunduğu fırsatlardır. Bireye toplumsal yaşantısında seçim yapma şansı sağlayan 'seçenek' (choices / options) ve 'bağlantı' lardan (linkages / ligatures) oluşmaktadır. Seçenekler toplumsal yapı içinde verili alternatif olasılıklardır. Bağlantılar ise, bireyin toplumsal konumu ve kesişen (concomitant) rollerinden ötürü içinde yer aldığı ittifaklar ve ilişkilere işaret etmektedir (aktaran Van Kempen, 1994: 1005-1007).

6- Kentlerin büyük ölçüde yapıların birer birer eklenmesi ile ve kent içi ulaşım örgütlenmesinin de kentin yapılaşmış kesiminden kopmaya olanak vermemesinden dolayı, yüksek yoğunluklu olarak bir yağ lekesinin yayılmasını çağrıştıran biçimde büyümesidir. Kentin bu şekilde büyümesi, kent merkezlerinde sürekli yık-yap süreç - lerinin işleyişine, tarihsel ve kültürel değerlerin ve yeşil alanların yok edilmesine ve sürekli olarak yoğunluk artışına neden olmaktadır. Türkiye'de kentler 1970'li yılların ortalarına kadar yağ lekesi şeklinde büyümüşlerdir (TUREP, 1996: 25).

7- Farklı özellikler taşısa da gelişmiş ülkeler için de benzer bir durumdan söz edilebilir. Fordist-Keynesçi ekonomik modelin gereksindiği işgücü ordusu büyük oranda kırsal göçler sayesinde karşılanmaktaydı. Har vey'in de belirttiği gibi, "Ford montaj hattına dayanan üretim sistemini kurarken hemen hemen bütünüyle göçmen işçilere yoslanmıştır" (1997: 150).

8- Eskiden geçici ve bir sıçrama tahtası olarak görülen enformel işlerin giderek yer - leşikleşmesi, işgücü piyasasında parçalanma ve ayrışmalar yaratan bu olgunun, işçi sınıfı üzerindeki, ücretlerin düşük tutulması ve örgütlülüğün zayıflatılması bağlamındaki etkilerinin de kalıcılaşması anlamına gelmiştir.

9- Örneklemin belirlenme aşamasında muhtarlıkta kaydı bulunan hane sayısı dikkate alınmıştır. Mahallede 2355 hane olduğunu gösteren bu kayıtlar, mahallede - ki son durumu yansıtmıyor olsa da, hane halkına ait daha ayrıntılı bilgi sunacak bir başka kaynağa ulaşılamadığından örneklem belirlemede bu sayı esas alınmıştır

10- Bkz. Kaygalak, 1999: 184-201.

Kaynakça

Ardıç, K. (1994) "KİT'lerin Ekonomideki Yeri ve Milli Gelire Katkıları" *İktisat Dergisi*, 348, 31-34.

- Bauman, Z. (1999) *Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar*, çev. Ü. Öktem, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Boratav, K. (1990) *Türkiye İktisat Tarihi*, 3. baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (1991). *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- CHP Somut Politikalar Çalışma Grubu Ön Raporu. (1999) "Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'nden Göç", Baydar, O. (der.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere içinde*, İstanbul:Tarih Vakfı, 334-341.
- Chossudovsky, M. (1998) *Yoksulluğun Küreselleşmesi*, çev. N. Domaniç, İstanbul: Çivi yazıları.
- Çam, S. (1999) "'Sınıf-altı' Kavramına Kuramsal Bir Yaklaşım", *Mürekkap Dergisi*, 12, 203-223.
- Çetik, M. ve Akkaya Y. (1999) *Türkiye'de Endüstri İlişkileri*, İstanbul: Tarih Vakfı.
- Çulhaoğlu, M. (1996) "Varoşlar ve Kent Yoksulluğu: Sınıf Mücadelesinde Mekan ve Bütünlük Sorunları", *Sosyalist Politika*, 10, 83-122.
- DİE (1997) *Türkiye İstatistik Yıllığı 1996*, Ankara: DİE.
- DİE (1998) *Kasım 1997 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları* (yayımlanmamış).
- Ekinci, N. K. (1998) "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Kriz Dinamikleri" *Toplum ve Bilim*, 7, 7-26.
- Eraydın, A. (1992) *Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler*, Ankara: ODTÜ Matbaası.
- Eraydın, A. (1988) "Sermaye Birikim Sürecinde Kentler", *Defter*, 5, 133-153.
- Erder, S. (1996) *İstanbul'a Bir Kent Kondu Ümraniye*, İstanbul: İletişim.
- Erder, S. (1997) *Kentsel Gerilim*. Ankara: um:ag Vakfı Yayınları.
- Ersoy, M., ve Keskinok H. Ç. (1997), "Küreselleşme ve Yerelleşme", *Ada Kentliyim*, 9, 54-56.
- Gans, H. J. (1993) "From 'Underclass' to 'Undercaste': Some Observations About the Future of the post-Industrial Economy and Its Major Victims", *International Journal of Urban and Regional Research*, 17, 327-335.
- Güldağ, H. (1994) "5 Nisan Kararları, Nasıl Gelindi, Neler Oldu, Neler Olabilir?", *İktisat Dergisi*, 349, 9-12.
- Habermas, J. (1999) "Ulus-devletin Ötesinde mi?", çev. K. H. Ökten, *İktisat Dergisi*, 388, 40-43.
- Harvey, D. (1993). "Postmodernizme Bir Bakış", çev. O. Işık, *Birikim*, 49, 55-59.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu*, çev. S. Savran,, İstanbul: Metis Yayınları.
- Işık, O. (1996) "1980 Sonrası Türkiye'de Kent ve Kentleşme", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 13, 782-801.
- Işık, O. (1998) "Türkiye'de Kırdan Kente Göçün Değişen Niteliği: Yeni Sorunlar, Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi (der.), *Bölge Planlama Kongresi*

- içinde, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi, 105-111.
- Işık, O. (1994) "Globalleşme Süreci ve Kentin Kentliliğin Değişen Anlamları", *Birikim*, 68-69, 98-105.
- İçduygu, A. ve Sirkeci, İ. (1999) "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", Baydar, O. (der.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere* içinde, İstanbul: Tarih Vakfı, 249-268.
- İçel Valiliği (1997) *Göçle Gelen Sorunlar ve Halk-Devlet İlişkileri*, Ankara: POLAR.
- Kaygalak, S. (1999) *Zaman ve Mekan Boyutuyla Göç ve Kentleşme: Mersin-Demirtaş Mahallesi Örneği*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kent ve Çevre Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kazgan, G. (1999) "1980'lerde Türk Tarımında Yapısal Değişme", Baydar, O. (der.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere* içinde, İstanbul:Tarih Vakfı, 31-36.
- Kazgan, G. (1994a) "1994 ve 95 Durgunluk Yılları Olacak", *İktisat Dergisi*, 345, 19-22.
- Kazgan, G.(1994b). "Krizin Asıl Nedeni Aşırı Serbestlik", *İktisat Dergisi*, 351, 15-16.
- Kennett, P. (1994). Modes of Regulation and the Urban Poor, *Urban Studies*, 31(7), 1017-1031.
- Keyder, Ç. (1993) Postmodernizm Tartışmaları Üzerine Düşünceler-Modernizm / Türkiye Oturumu, Z. Aktüre, S. Doğan ve S. Köse (der.) *Kimlik, Sınırsızlık Mekan*, Ekim '92 Sempozyumuna Hazırlık Konferansları ve Panel Toplantıları Ankara, Mayıs 1991-Haziran 1992 içinde, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 112-113.
- Kozanoğlu, C. (1996) "80'lerde Gündelik Hayat", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 13, 596-600.
- Köksal, S. (1986) *Refah Toplumunda "Getto" ve Türkler*, İstanbul: Teknografik Matbaacılık.
- Köse, A. H. ve Yeldan, E. (1998) "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997", *Toplum ve Bilim*, 77, 45-67.
- Lee, P. (1994). Housing and Spatial Deprivation: Relocating the Underclass and the New Urban Poor. *Urban Studies*, 31 (7), 1191-1209.
- Marx, K. (1986) *Kapital*, Birinci Cilt, çev. A. Bilgi, 3. baskı, Ankara: Sol.
- Massey, D. S., Gross A. B. ve Shibuya, K. (1994) "Migration, Segregation, and The Geographic Concentration of Poverty", *American Sociological Review*, 59, 425-445.
- Massey, Douglas S. ve Mitchell L. Eggers (1990) "The Ecology of Inequality: Minorities and the Concentration of Poverty, 1970-1980" *American Journal of Sociology*, 95, 1153-1189
- Massey D. (1990) "American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass", *American Journal of Sociology*, 96, 329-358

- Mingione, E. (1993) "The New Urban Poverty and the Underclass: Introduction", *International Journal of Urban and Regional Research*, 17, 324-326.
- Mingione, E. and Morlicchio, E. (1993) "New Forms of Urban Poverty in Italy: Risk Path Models in the North and South", *International Journal of Urban and Regional Research*, 17, 413-427.
- Mingione, E. (1981) *Social Conflict and the City*. New York: St. Martin Press, Inc.
- Morçöl, G. ve Gitmez, A.S. (1995) "A Typology of the Urban Poor in Turkey", *Journal of Urban Affairs*, 17 (4), 413-422.
- Nord, M. Luloff, A. E. ve Jensen, L. (1995) "Migration and Spatial Concentration of Poverty", *Rural Sociology*, 60 (3), 399-415.
- Öngen, T. (1996) *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi*, 2. baskı, İstanbul: Alan.
- Öngen, T. (1995) "Kapitalizmin Yeniden Yapılanması ve Sendikalar", *Marksizm ve Gelecek*, 5, 9-56.
- Peker, M. (1999) "Türkiye'de İlgöçün Değişen Yapısı", Baydar, O. (der.), 75 *Yılda Köylerden Şehirlere içinde*, İstanbul: Tarih Vakfı, 295-304.
- Roberts, B. (1978) *Cities of Peasants*, London: Edward Arnold Ltd.
- Sassen, S. (1996) "Rebuilding the Global City: Economy, Ethnicity and Space", King, A.D. (der.), *Representing the City: Ethnicity, Capital and Culture in the 21st. Century Metropolis içinde*, London: MacMillan Press, 23-42.
- Savran, S. (1985) "24 Ocak'tan Ekonokrazi'ye", *İktisat Dergisi*, 242, 11-23.
- Silver, H. (1993) "National Conceptions of the New Urban Poverty: Social Structural Change in Britain, France and United States", *International Journal of Urban and Regional Research*, 17, 336-354.
- Sönmez M. (1995) "1995'te Yine Tüneldeyiz", *İktisat Dergisi*, 31, 355, 21-23.
- Şengül, H. T. ve Ersoy, M. (der.) (2000) *Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği*, Ankara: ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler.
- Şengül, H. T. (2000a) "Siyaset ve Mekansal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi", Tonak, E. A. (der), *Küreselleşme. Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı içinde*, Ankara: İmge, 111-158.
- Şengül, H. T. (2000b) *Türkiye'de Kentleşmenin İzlediği Yol Üzerine Bir Dönemleme Girişimi*, ERC Working Paper No: 00/05, Ankara: ODTÜ Ekonomik Araştırmalar Merkezi,
- Şengül, H. T. (1999) "Sosyal Adalet, Kent Mekanı ve Küreselleşme", Dünya Şehircilik Konferansı'nda sunulan bildiri, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi
- Şenses, F. (1998) "Kriz, Dış Yardım ve Yeni Liberal Politikalar", *Toplum ve Bilim*, 77, 29-43.
- Tabak, F. (1999) "Dünya Ekonomisi ve İnformelleşme", *Defter*, 35, 11-30.

- Tekeli, İ. (2000) "Kent Yoksulluğu ve Modernite'nin Bu Soruna Yaklaşım Seçenekleri Üzerine", Güvenç, M., Şenyapılı, T. ve Tekeli, İ. (der.), *Kent Yoksulluğu* içinde, İstanbul: TESEV Yayını.
- Tekeli, İ. (1988) "Kentleşmeye Kapital Birikim Süreçleri Açısından Bakmanın Sağladığı Olanaklar", *Değer*, 5, 130-132.
- Tekeli, İ., ve Gülöksüz, Y. (1983) "Kentleşme, Kentleşme ve Türkiye Deneyimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 5, 1224-1238.
- Tonak, E. A. (2000) "ÇTYA'nın Bağlamı: 'Küreselleşme' ve Yabancı Sermaye", Tonak, E. A. (der.), *Küreselleşme. Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı* içinde, Ankara: İmge, 27-44.
- TUREP / *Habitat II-Türkiye Ulusal Raporu ve Eylem Planı* (1996) İstanbul : Habitat II Kent Zirvesi.
- Türk-İş Yıllığı'99 (1999) 1997'den 1999'a Değişimin Dinamikleri, 1. cilt, Ankara: Türk-İş Araştırma Merkezi (no:10)
- Van Kempen, E. T. (1994) "The Dual City and the Poor: Social Polarisation, Social Segregation and Life Chances", *Urban Studies*, 31 (7), 995-1015.
- Wacquant, L. J. D. (1997) "Three Pernicious Premises in the Study of American Ghetto", *International Journal of Urban and Regional Research*, 21 (2), 341-353.
- Wilson, W. J. (1987) *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*, Chicago: Chicago University Press.
- Yarar, B. (1998) "1980'ler Türkiye'sinde Yeni Sağ'ın Yükselişi", *Mürekkap*, 10/11, 49-67.